نئين عالمي نظام جي تشڪيل ۽ امت مسلمه جون ذميواريون تعليمات نبوي جي روشني ۾ تقابلي مطالعو

مقاله نگار ; پروفيسر ڊاڪٽر صلاح الدين ثاني
*ترجمه نگار: پروفيسر زرينه قاضي
**نظرثاني ترجمه: نظير احمد چاچڙ

ارشاد رباني آهي.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ(1)

هر مٿيون ۽ نظام فنا ٿيڻوآهي سواءِ الله جي ذات (۽ ان جي نظام کي بقا آهي) ان جو نظام ۽ ان جي ذات برتر ۽ اعلى آهي.

Muhammadfounded and tradition which was not based on oppressed culture of sword despite, the western propaganda and myth, whose name is Islam which signifies peace reconciliation.

اها ذات صرف الله جي واحد ذات آهي جيڪا سپر پاور آهي. جنهن قيامت تائين اچڻ واري سموري انسان ذات جي رهنمائي لاءِ حضرت محمد مصطفى احمد مجتبى رسول اللهﷺ جن جو انتخاب ڪيو.

رخ مصطفی هي وه آئينه که اب ايسا دوسرا آئينه
نه هماري بزم خيال مين نه دکان آئينه ساز مين

---

*استاد: گرلز هائر سيڪنڊري اسڪول پنو عاقل سکر
ريسرچ اسڪالر: شعبه اسلامڪ هسٽري جامعه ڪراچي
**استاد: گرلز هائر سيڪنڊري اسڪول پنو عاقل

محمدﷺجن جي سيرت هڪ فرد جي سيرت نه آهي.
پاڻ سڳورن جي تعليم ڪنهن خاص فرد يا خاص معاشري لاءِ نه آهي بلڪه سڄي انسانيت لاءِ آهي.(2)

پاڻ سڳورن جي تعليم هڪ انقلاب آ، هڪ تاريخ آ، هڪ عظيم الشان داستان آ، جيڪا انساني پيڪر ۾ انسانن لاءِ ظهور پذير ٿي، اها زندگي کان الڳ ٿلڳ، زندگي کان ڪٽيل ڪنهن سادو، درويش يا راهب جي سرگزشت نه آهي جيڪو ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي ڪري انفرادي تعمير ۾ مصروف هجي، بلڪه هيءَ هڪ اهڙي هستي جي آپ بيتي آهي جيڪا اجتماعي تحريڪ جي روح روان هئي جنهن زندگيءَ جي هر گوشي جي لاءِ شاندار ۽ بيمثال رهنما اصول ڇڏيا جنهن جو مثال اڄ به ڏنو ويندو آهي ۽ ڏينهن قيامت تائين ڏنو ويندو ان کان متاثر ٿي ڪري برٽش مفڪر ڪارين آرم اسٽرانگ لکيو آهي.

Muhammad founded a religion and tradition which was not based on oppressed culture of sword despite the western propaganda and myth, whose name is Islam which signifies peace reconciliation.

محمدﷺهڪ اهڙي مذهب، تهذيب ۽ روايت جا باني هئا جنهن جو بنياد تلوار ۽ زبردستي تي نه هئو. مغربي پروپيگنڊا ۽ افسانن جي باوجود اسلام جو نالو امن ۽ صلح جو مفهوم رکڻ وارو آهي.

اسلام هين فطرت ۽ عالمي نظام آهي. ٻين مذهبن وانگر ڪجهه مذهبي رسمن يا عبادتن جو نالو نه آهي بلڪه انسان جو دنيا ۾ اچڻ کان وٺي ڪري پيوند خاڪ ٿيڻ تائين ۽ ابتداءِ دنيا کان قيام قيامت تائين وري حشر ۽ جزا ۽ سزا تائين پيش اچڻ وارن سمورن ڪمن جو مڪمل احاطو ڪري ٿو. اسلام جي هڪ ٻي امتيازي خاصيت به آهي ته هو اهڙي قوميت جي بنياد رکي ٿو جيڪا قوميت جي عام مغربي تصور کان بالڪل جدا ۽ مڪمل مختلف آهي. مغربي مفڪرين جو جيڪو نظريو قائم ڪيو آهي ان جي لحاظ کان قوم جاگرافيائي حدن سان ٺهندي آهي. اسلام جي قوميت جي فلسفي جي اندر ايتري ته وسعت آهي جو ڪنهن به علائقي جو رهڻ وارو هجي، ڪاني به ٻولي

ڳالهائيندڙ هجي، ڪهڙي به تهذيب ۽ ثقافت سان تعلق هجي ان جي دامن رحمت ۾ بلا دير جي ۽ اجنبيت جي ڪنهن احساس کان بغير اچي سگهي ٿو.

سڀ کان وڏي ڳالهه اها آهي ته اسلام جو قوميت جو تصور ايتري قدر سريع الاثر آهي جو هڪ شخص صرف اسلام جو بنيادي ڪلمو طيب لااله الله محمد رسول الله پڙهندي ئي پنهنجو سڀ ڪجهه تبديل ڪري ڇڏي ٿو. هاڻي اهو صرف ۽ صرف مسلمان آهي نه ترڪي، نه افغاني، نه ايراني، نه هندستاني، نه عربي، نه عجمي، ان جو پنهنجي گذريل تهذيب ۽ ثقافت سان نه ئي مذهبي ۽ جگرافيائي رسمن سان ڪوئي واسطو رهي ٿو. اسلام جو اهو به ڪرشمو آهي ته ڪائي زبان ۽ زمان، ڪائي مڪان ۽ مقام، ڪائي تهذيب ۽ ثقافت ان جي راهه ۾ حائل ٿيڻ جي طاقت نٿي رکي ڪلمو طيب پڙهندي ئي سڀ مصنوعي ديوارون پنهنجو پاڻ ڊهي پون ٿيون. هڪ ٻي به وڏي امتيازي وصف اها آهي ته ان جا اصول هر قوم هر نسل ۽ هر زماني ۾ سڀني لاءِ برابر آهن.

رواج اهو آهي ته جنگ ۽ امن جي زماني ۾ حالتن جي ______ انسان جو نظام اخلاق بدلجي ويندو آهي. هڪ شخص حالات ۾ تمام گهڻو رحمدل آهي پر جنگ جي ميدان ۾ بي انتهاهه بي رحم ٿي ويندو آهي. ليڪن ڪنهن فوج ۾ شامل ٿي ڪري مشتعل ۽ مغلوب الغضب ٿي ويندو آهي. هڪ ماڻهو امن جي زماني ۾ صادق العقل هوندو آهي پر جنگ جي وقت ۾ اوترو ئي ڌوڪي باز ۽ عهد شڪن ٿي ويندو آهي. هڪ جماعت، هڪ قوم، هڪ ملڪ امن ۽ سڪون جي حالت ۾ انسانيت جو بهترين نمونو هوندي آهي. جنگي مقصد ۽ جنگي مصلحت جي فساد ۾ اچي ڪري جانورن کان وڌيڪ وحشي ۽ خونخوار ٿي ويندي آهي. ليڪن ”اسلام“ ئي هڪ اهڙي زنده هستي آهي جيڪا پنهنجي سيني ۾ دل ۽ دل ۾ هڪ غير ممڪن المتغير برداشت جي اخلاقي طاقت رکي ٿو. ان تي باهرين قوتن جو ڪو بي اثر نٿو پوي. ظاهر ۽ باطن، شخصيت ۽ جمهوريت، افتراق ۽ اجتماع، امن ۽ جنگ ان جي لاءِ سڀني حالتون برابر آهن. ان جي اخلاق جو معيار جهڙي طرح امن ۽ صلح ۾ قائم ۽ ثابت نظر آيو. (4)

اصل شي تعليم نه پر تعليم جا نتيجا ۽ ان جو عمل آهي ڏسڻو اهو آهي ته قرآن جيڪو ڪجهه چيو ان عملي شڪل ۽ ڪهڙي صورت اختيار ڪئي؟ انسان جو روح ان لاءِ بيمار نه آهي ته زبان

تعليم گهڻ ڪري چڏي ۽ ڪاغذن تي گهڻ لکيو ويو آهي پر ان جو اصل ڏک زندگيءَ جون عملي رڪاوٽون آهن صرف اها ئي تعليم ڪامياب ٿي سگهي ٿي جيڪا هڪ مضبوط عملي نمونو پاڻ سان گڏ آڻي. عملي حقيقت جي لحاظ کان ڀهريون نمونو حامل قرآن ۽ داعي اسلام حضرت محمدﷺ جن جو آهي.

کل لقد کان لکم في رسول الله اسوه حسنہ(5)

رسول اللهﷺ جي سيرت تو هان لاءِ بهترين نمونو آهي.

اک مهر جهان تاب ابهرتا هي حرم سي
اب جهوتي خدا اپني چراغون کو بجهاتين

قديم عالمي نظام

ابن سينا الشفاء ۾ لکيو آهي ته انسان اجتماعي مزاج رکندو آهي اجتماعي زندگيءَ سان رابطا پيدا ٿيندا آهن. انهن رابطن جي تنظيم جي لاءِ انسان قاعدن ۽ قانونن جو محتاج هوندو آهي(6) اهي قاعدا ۽ قانون قومي ۽ عالمي ٻنهي نمونن جا هوندا آهن پر شروع کان ئي انسان کي پنهنجي متعلق هڪ وڏي غلط فهمي رهي آهي. جيڪا اڄ تائين قائم آهي. جڏهن سرڪشيءَ تي ايندو آهي ته پنهنجو پاڻ کي دنيا ۾ سڀ کا طاقتور ۽ بلند هستي سمجهندو آهي ته تکبر ۽ سرڪشيءَ جي هوا ان جي دماغ ۾ پر جي ويندي آهي ۽ من اشد منا قوة کير آهي مون کان وڏيک طاقتور ؟ توهان جو سڀ کان وڏو مالک آءٌ آهيان. جو نعرو هڻندو آهي ۽ ڪڏهن وري جهڪائي جي طرف نوڙندو آهي ته ايترو ته نوڙت ۾ اچي ويندو آهي جو وڻ، درياءَ، جبل، جانور، سج، چنڊ ۽ ٻين فطرت جي نظارن جي اڳيان پنهنجو متو ٽيڪيندو آهي ايستائين جو اگر ڪنهن انسان ۾ به ڪائي طاقت يا قوت ڏسندو آهي ته ان کي معبود سمجهڻ لڳندو آهي.

بقول اقبال جي.

ياني پاني کر گئي مجهه کو قلندر کي يه بات
تو جهکا جب غير کي آگي نه تن تيرا نه من تيرا

اسلام ٻنهي ڪوڙن حد کان وڌندڙ تصورن جي ڪوڙو ۽ باطل ثابت ڪري انسن جي اصل حقيقت ان جي سامهون پيش ڪئي. اسلام کان ڀهريان جيڪي عالمي نظام رائج رهيا اهي نسلي، قومي ۽ طبقاطي بنياد تي رائج هئا ارسطاطاليس پنهنجي ڪتاب سياسيات ۾ سياسي فکر جو بنياد ان ڳالهه تي رکيو آهي ته غير يونانين تي قدرت غلامي لاءِ پيدا ڪئو آهي. (9)

ڪوٽليه چاڻڪيه جيڪو هندن جو ڏاڏو آدم چورائيندو آهي ان عالمي نظام جا جيڪي اصول قائم ڪيا آهن انهن جي بنياد به ٽن انساني طبقن تي رکيو آهي. سڀ کان اعلى برهمڻ، کتري، شودر ۽ هر هڪ لاءِ الڳ الڳ قانون هيا.

پروفيسر ڊاڪٽر محمود احمد غازي لکن ٿا ته رومن امپائر جي بين الاقوامي قانون کي منظم ڪيو ته انهن پوري نسل انسانيت کي ٻن حصن ۾ ورهايو هڪ رومن ۽ ٻيو غير رومن، غير رومن کي غير مذهب قوم قرار ڏنو ۽ انهن جي لاءِ الڳ قانون ناهيو ويو. اهي تي قانون آهن جن کي Droitdesgeng يعني قومن جو قانون جو نالو ڏنو ويو.

نبي ڪريمﷺ جن جي بعثت جي وقت عرب ۾ ٽي طبقاتي نظام رائج هيو هڪ قريش سردار جن جون حويليون ڪعبت الله جي ديوارين سان مليل هيون ٻوءِ جيڪي درجي ۾ قريشن کان گهٽ درجي جا هنا انهن جا گهر هنا. ٽيون درجو يهودي ۽ عيسائي مزدورن ۽ غلامن جي جهوپڙين جو هيو جن جو رخ ريگستان جي طرف هيو انهن تي شهر کان باهران لاءِ آجار ڪيو ويو هيو ته انهن جي مذهبي مناجات جو آواز مڪي وارن ۽ قريشن جي ڪنهن تي نه پوي. (12) يعني اهي ٽنين درجي جا شهري هنا ۽ ٻه طاقتي عالمي نظام رائج هيو يعني روم هڪ عالمي طاقت هني جنهن تي آمريڪا سان تشبيهه ڏيني سگهجي ٿو ۽ ٻيو فارس هيو جنهن کي روس سان تشبيهه ڏيني سگهجي ٿو.

بقول علامه ابن خلدون جي ته فارس ۾ چار هزار ٻه سو اٺاسي سال موروثي ۽ شخصي مطلق العنان حڪومت رهي. (13)

حڪمران بادشاهن جي دعوى هني ته انهن جي رڳن ۾ خدائي خون آهي ۽ اهل فارس نه انهن کي خدا سمجهي انهن جي اڳيان پنهنجو مٿو ٽيڪيندا هنا ۽ انهن جي ربوبيت جا نعره نغما ڳائيندا هنا. (14)

مولانا حامد انصاري لکن ٿا رومين جي سلطنت جو مقصد شروع کان ٽي عالمگيريت هيو ۽ ان ۾ اهي ڪامياب رهيا. (15)

قرآن ڪريم مان معلوم ٿئي ٿو ته نمرود، شداد، فرعون، چاڻڪيه، سڪندر وغيره به اهڙي طرح پنهنجو عالمي نظام قائم ڪيو هيو.

نمرود 2000 قبل مسيح ۾ بابل ۾ ملڪ متمدن حڪومت قائم ڪئي بقول غالب.

<u>ڪيا وه نمرود ڪي خدائي تهي</u>
<u>بندگي مين مرا بهلا نه هوا</u>

حضرت ابراهيم ان جي عالمي نظام کي پورا پورا ڪري ڇڏيو. (18)
بقول علامه اقبال

<u>بي دهڑڪ ڪود پڑا آتش نمرود مين عشق</u>
<u>عقل هي محو تماشا لب بام ابهي</u>

اهڙي طرح فرعون به عالمي نظام قائم ڪيو هو قرآن ڪريم ان جو ذڪر هن ريت ڪيو آهي.

ان فرعون علافي الارض وجعل اهلها شيعا يستضعف طائفه منهم يذبح ابنائهم ويستحي نساءَ هم انه ڪان من المفسدين.(S)

فرعون زمين ته غالب هيو، (ان جي پاليسي اها هئي) ته ماڻهن کي (پنهنجي چالاڪي ذريعي) الڳ الڳ قبيلن ۾ ورهائي ڪري (انهن تي حڪومت ڪندو هيو) انهن مان هڪ قبيلي يا گروهه لاءِ اها پاليسي هئي ته انهن جي پٽن کي قتل ڪرائي ڇڏيندو هو ۽ انهن جي ڌيئرن کي زندهه ڇڏيندو هيو (نسل جي واڌاري ۽ عياشي جي لاءِ) (قرآن ڪريم جي نقطه نظر جي مطابق) مطابق فرعون (جيڪو تشدد وانگر) صلح پسند هجڻ جو دعويدار هيو اهوئي سموري فساد جو بنياد هيو. الله تعالى هن فساديءَ کي تباهه ڪري (تباهي جو ذريعو ان وقت درياءِ نيل هيو ۽ هاڻي ايفل ٽاور) ان جي غلبي کي ختم ڪري ڪمزورن کي زمين تي غالب ڪري ڇڏيو .(20) جنهن جي تلاش ۾ فرعون نسلون ختم ڪرائي رهيو هو ان جي ئي هنج ۾ ان جي پرورش ڪرائي ڪري ان جي عالمي نظام کي ختم ڪري پهنجو عالمي نظام قائم ڪيو.

<u>سروري زيبا فقط اس ذات بي همتا ڪو هي</u>
<u>حڪمران هي اڪ وهي باقي بتان آزري</u>

اج به جڏهن آمريڪا کي [illegible] آهي ته دنيا جي 130 ملڪن ۾ دخل اندازي ڪري ۽ (22) زمين ۾ [illegible] اٿئي ته چوندو آهي

انما نحن مصلحون

جديد عالمي نظام

اسلام جي آمد جي وقت ۾ ٻه طاقتي عالمي نظام موجود هيو جنهن جو محور قيصروقصري يعني روم ۽ فارس هئا ان کان پوءِ چنگيز، نيپولين، بوناپارٽ ۽ هٽلر جا ورلڊ آرڊر سامهون آيا. اٺارهين صدي جي شروعات ۾ برطانيه۽ فرانس ٻه وڏيون طاقتون هيون 1701 کان 1707 تائين انهن جي وچ ۾ هڪ وڏي جنگ ٿي جنهن ۾ فرانس کي شڪست ٿي ۽ برطانيه هڪ معاهدي جي شڪل ۾ ورلڊ آرڊر جاري ڪيا جنهن جي نتيجي ۾ برطانيه هڪ اڪيلي طاقت جي طور تي اڀريو انهيءَ ورلڊ آرڊر جي تحت برطانيه کي جبل طارق ۽ اسپين جا علائقا مليا هيا. 1748 ڌاري برطانيه ۽ فرانس جي وچ ۾ هڪ ٻي جنگ The War of Austrian succession ٿي. جنهن ۾ هڪ دفعو ٻيهر فرانس کي شڪست ٿي برطانيه ورلڊ آرڊر جاري ڪيو ۽ پنهنجي مفادات جي تحفظ ڪيو. 1756 کان 1763 تائين برطانيه ۽ فرانس وچ ۾ ٽين وڏي جنگ Seven year War ٿي جنهن جي نتيجي ۾ 1763 معاهدو پيرس لکيو ويو ۽ اهو نيو ورلڊ آرڊر چوراڻ لڳو.

1775 کان 1783 ڌاري آمريڪا جي سرزمين تي آزادي جي جنگ وڙهي وئي ان جنگ ۾ آمريڪا جي 13 رياستن برطانيه جي فوج کان ڪاميابي حاصل ڪئي ان ڪاميابيءَ کان پوءِ جيڪو ورلڊ آرڊر ٺهيو ان جي نتيجي ۾ متحده آمريڪا وجود ۾ آئي. اڻويهين صدي جي شروعات ۾ فرانس جي اڳواڻ نيپولين ڪئي ته فرانس هڪ وڏي طاقت ٿي ڪري اڀريو۽ برطانيه پنهنجي هار جو بدلو وٺڻ لاءِ 1803 ۾ جنگين جو هڪ نئون سلسلو شروع ڪيو.

Consent of Europe 1865 جي نالي سان ورلڊ آرڊر لکيو ويو جنهن ۾ برطانيه ۽ ان جي اتحادين جو تحفظ هيو(24) ان ورلڊ آرڊر کي چئن وڏين طاقتن تيار ڪي جنهن ۾ شهنشاه ڪروشيا، شهنشاه جرمني، شاهه آسٽريليا ۽ شهنشاه روس شامل هئا. ان کي مقدس اتحاد جو نالو ڏنو ويو. ان جي ٽن بنيادي اصولن مان هڪ اهو هيو ته يورپ ۽ ان جي ويجهڙائي ۾ ڪنهن به مسلمان طاقت کي اڀرڻ نه ڏنو ويندو. (25) 1853 تائين روس ۽ يورپ جي وچ ۾ War Crimean جنهن جي پڄاڻيءَ تي ڪانگريس آف پيرس ٻه نيو ورلڊ آرڊر لکيو ويو يورپي ملڪن جي مفادن ته تحفظ فراهم ڪيو ويو.

1914 کان 1918 تائين پهريائين عالمي جنگ ٿي. جنهن ۾ جرمني کي هار جو منهن ڏسڻو پيو. برطانيه ۽ ان جا اتحادي

فاتح ٿيا. ان جنگ جي پڄاڻيءَ تي معاهده ورسيلز جي تحت نيو ورلڊ آرڊر جاري ڪيو ويو. انهيءَ نيو ورلڊ آرڊر جي تحت مسلمانن جي سلطنت عثمانيه ڪي جرمني جو ساٿ ڏيڻ جي سزا ڏني وئي ۽ ان جا ٽڪرا ٽڪرا ڪري فاتح قومن ۾ ورهايا ويا.

عالمي خلافت اسلاميه کي هميشه جي لاءِ ختم ڪيو ويو. انهيءَ ورلڊ آرڊر جي تحت اقوام متحده جو وجود پيو.

1939 کان 1945 تائين ٻي مهاڀاري لڙائي وڙهي وئي. جنهن ۾ هڪ طرف جرمني جي قيادت ۾ اٽلي، جاپان ۽ رومانيه هئا ۽ ٻي طرف برطانيه جي قيادت ۾ روس، فرانس ۽ آمريڪا ٻهريون پيرو ايٽم بم ڪيرائي ڪري لکين ماڻهن کي موت جو نشانو بڻايو. اهڙي طرح هڪ نيو ورلڊ آرڊر جو بنياد پيو. ان نيو ورلڊ آرڊر جي تحت اقوام متحده جو وجود پيو جڏهن ته روس ۽ آمريڪا به وڏيون طاقتون ٿي ابريون.

ٻي مهاڀاري لڙائي جي خاتمي کان پوءِ دنيا ۾ طاقت آمريڪا ۽ سوويت يونين جي هٿ ۾ اچي وئي ۽ ٻه قطبي نظام رائج ٿي ويو ۽ ٻگهي سرد جنگ جي شروعات ٿي. انهن سڀني جنگين جي نتيجي ۾ ورلڊ آرڊر ٺهيا. انهن کي سامراجي ورلڊ آرڊر چنجي ته ان ۾ ڪوئي شڪ نه ٿيندو(26).

تنهڪري ان نئي سامراجيت ۽ اشتراڪيت ۾ 40 سالن تائين سرد جنگ هلندي رهي. ان سرد جنگ ۾ آمريڪا نئين سامراجي اصول جي تحت اسرائيل ڪيوبا، شام، ايران، مصر، ويٽ نام، اتر ڪوريا، ترڪي، يونان، پاڪستان، سعودي عرب کي پنهنجي هٿ هيٺ رکيو ۽ سوويت يونين پنهنجي اشتراڪيت جي تحت، لٽويا، لٿونيا. پوليند، هنگري، چيڪو سلواڪيه، البانيه ۽ بلغاريه کي پنهنجي اثر هيٺ رکيو. آمرڪا پنهنجي نئين سامراجيت کي اثرائتو بنائڻ لاءِ سيٽو، سنٽو ۽ نيٽو جي تشڪيل ڪئي ۽ روس پنهنجي ورلڊ آرڊر جي نفاذ جي لاءِ وارسا پيڪٽ تشڪيل ڏنو ۽ پنهنجي زيراثر رياستن ۾ پنهنجا فوجي اڏا قائم ڪيا.

آمريڪا جو نئون عالمي نظام

ٻهريان کان موجود عالمي نظام جي موجودگي ۾ نهي، استعماري عالمي نظام جي هٿ هيٺ پرورش پائيندڙ اقوام متحده ۽ انهيءَ جي تنظيمن جي موجودگيءَ ۾ آمريڪا نئين عالمي نظام جي ڳالهه ڇو ڪئي؟ ۽ ڇا ڪوئي عالمي نظام آهي؟

عالمي نظام جو پسمنظر

پهرنين راءِ بقول جوهر مير جي اها آهي ته هر آمريڪي صدر جو دستور اهو رهيو آهي ته پنهنجي عوام ۽ دنيا کي ڪنفيوز ڪرڻ لاءِ ڪوئي نه ڪوئي نعرو ضرور هئندو آهي مثلاً صدر آئزن هاور اشتراڪيت جي خلاف نعرو هنيو.

نڪسن آسمان تلاش ڪرڻ جو، ڪينيڊي دنيا کي جنگي خطرن کان پاڪ ڪرڻ جو، جيرالڊ فورڊ افراطِ زر تي ڪنٽرول ڪرڻ جو، جمي ڪارٽر نيو فائونڊيشن يعني نوان بنياد تلاش ڪرڻ، ريگن اسٽاروار پروگرام جو ۽ جارج بش ننين عالمي نظام جو نعرو هنيو.(27) ڪرسٽوفر هيچز جي مطابق بش جنهن يونيورسٽي ۾ پڙهندو هيو ان جو موٽو لاطيني زبان ۾ اڪريل هيو جنهن جو ترجمو نيوورلڊآرڊر آهي ۽ اها اصطلاح هر آمريڪي ڊالر تي موجود آهي. انهيءَ ڪري جوهر مير جي راءِ آهي ته جارج بش جي لاءِ عالمي نظام جو نعرو تاريخي ۽ دستاويزي ثبوت سان گڏ هڪ تاريخي ڏاڙو سمجهي سگهجي ٿو هي ڪوئي اهڙو نعرو به نه آهي جيڪو پهريون دفعو هنيو ويو آهي. آمريڪي تاريخ جي حوالي کان عالمي نظام جو نعرو آمريڪا جي ٽئين صدر ٿامس جيفرسن 1743 /1826 جيڪو 1801 کان 1809 تائين آمريڪا صدر هيو ان جي وقت کان اهو رائج ٿيندو اچي ٿو. آمريڪي ڪرنسي جي هڪ ڊالر جي نوٽ جي پٺين پاسي تي احرام جي شڪل جي هڪ مهر جي هيٺان لاطيني زبان ۾ بلڪل واضح لفظن ۾ Novus Ordo Seclorum لکيل آهي جنهن جو مطلب نئون عالمي نظام آهي ۽ ٻي عالمي جنگ کان پهريائين هٽلر به اهو ئي نعرو لڳايو هيو ۽ ان دوڙ ۾ اهو نعرو سڀ کان پهريون سويت يونين جي گورباچوف 7 ڊسمبر 1988 ۾ اقوام متحده جي اجلاس کي خطاب ڪندي عالمي نظام جي اصطلاح استعمال ڪئي هئي.

تخفيف اصلاح جي موضوع تي پنهنجو موقف پيش ڪندي ان اهي الفاظ هن ريت بيان ڪيا هئا.

Today, further world progress is only possible through a search for universal human consensus as we move forward to a New World Order. (29)

سحر صديقي جي مطابق1990 ۾ پينٽاگون جي مدد سان نيوورلڊآرڊر جاري ڪيو ويو.(30) جارج بش 14 جنوري 1991 تي پهريون دفعو عراق جي خلاف جنگ شروع ڪري ننين عالمي نظام

جي نفاذ جي خوشخبري ٻڌائي. (31) ان جي جواب ۾ چين انٽرنيشنل آرڊر جو اعلان ڪيو. (32)

موتمرالعالم الاسلامي ڪولمبو ڪانفرنس 60 ۾ اسلامي ملڪن جي 125 نمائندن جي تعاون سان نيوورلڊآرڊر جي لاء ست نڪاتي فارمولو پيش ڪيو.

<u>نئون عالمي نظام آڻڻ جا سبب</u>

آمريڪا ۽ مغربي دنيا نئون ورلڊ آرڊر ڻاهڻ جي ضرورت ڇو محسوس ڪئي؟ انهن کي ڪهڙي ضرورت پيش آئي؟ ان جا ٻي بنيادي سبب آهن جن مان پهريون سپر طاقتن جو زوال؟ يعني ٻه سپر پاور هئا هڪ روس ٻيو آمريڪا، روس ته بطور سپر پاور جي ختم ٿي ويو، ان کا علاوه ڏهن پندرهن سالن کان روس ۽ آمريڪا پنهنجي مرضي نه ڪري سگهيا يعني سپر طاقتون دنيا ۾ پنهنجي خواهش ۽ مرضيءَ جو نظام مسلط نه ڪري سگهيون. مثلا 1975 ۾ ويٽ نام ۾ سالن جي جنگ کان پوء آمريڪي فوجن کي ناڪامي ٿي. وري 1978 ۾ ايران ۾ انقلاب آيو جنهن ۾ آمريڪي مفادن کي سخت نقصان پهتو ۽ آمريڪا پنهنجي سيني ڪوشش جي باوجود ان سيلاب کي نه روکي سگهيو. اهڙي طرح 1988 ۾ روس افغانستان سان ڏهن سالن تائين جنگ وڙهڻ کان پوء ناڪامي حاصل ڪري پسپا ٿيڻ ته مجبور ٿي ويو. وري جرمني متحد ٿي ويو. مشرقي يورپ ۾ تبديليون ۽ انقلاب آيا ته سپر پاورز محسوس ڪيو ته هاڻي دنيا انسان جي هٿن ۾ نڪرندي ٿي وڃي ۽ سڌوسنئون اسن جو تسلط ۽ قبضو دنيا تي ختم ٿي رهيو آهي. تنهنڪري انهن کي نيو ورلڊ آرڊر ڻاهڻ جو خيال آيو. اهو نيو ورلڊ آرڊر ڻاهڻ جو پهرئين ضرورت هئي، ٻيو سبب اهو هيو ته آمريڪا سوچيو ته ايتري وڏي طاقت هجڻ جي باوجود هاڻي اڪيلو پنهنجي مرضي مسلط ڪرڻ جي قابل نه رهيو آهي ته ان سوچيو ته نيو ورلڊ آرڊر جي ذريعي سڄي دنيا کي سياسي، اقتصادي اعتبار کان ۽ فوجي ۽ دفاعي اعتبار کان پنهنجي قبضي ۾ ورتو وڃي. ان کان پوء ٽيون سبب اهو هيو ته اهي دنيا جي مختلف علائقن ۾ پنهنجي تشخيص ۽ قومي سالميت جي بحالي جي لاء هلڻ وارين آزاديءَ جي تحريڪن کي پسند نٿا ڪن ته قومون پنهنجو پاڻ آزادي حاصل ٿيون وڃن تنهنڪري نيو ورلڊ آرڊر ۾ انهن اها شق رکي ته ڪنهن به ملڪ ۾ سياسي ۽ جاگرافيائي تبديليون بين الاقوامي ڪميونٽي جي مرضي کان سواء نه

هجن ته جنين آزاديءَ جي تحريڪن کي رٻتي سگهجي ته اهي ئي بنيادي سبب هئا جن ۾ انهن ڏنو ته اسان ته بالڪل پوئتي هليا وينداسين تنهنڪري دنيا جي نظام کي بدلايو وڃي ۽ هڪ نئون عالمي نظام ڏنو وڃي جنهن سان نئي پيدا ٿيڻ واري صورتحال جو خاتمو ڪيو وڃي(34)

آمريڪا کي سرد جنگ ۾ ڪجهه بيا تجربا به ٿيا جن کي نظر ۾ رکي آمريڪا کي نئين سامراجي دور جي لاءِ هڪ نئين حڪمت عملي جي اشد ضرورت هئي. ان جي تشڪيل ۾ هيٺيان عوامل پيش نظر هئا.

(i) ويت نام جي جنگ ۾ آمريڪي فوجين کي دفاعي حڪمت عملي ۾ تبديلي جي ضرورت جو احساس ڏياريو.

(ii) ايران ۾ اسلامي انقلاب جي اچڻ سان ان خطي ۾ آمريڪا جي مفادن کي نقصان پهتو.

(iii) ايران، عراق جي ختم ٿيڻ سان آمريڪي مفاد پورا نه ٿي سگهيا.

(iv) عراق هڪ وڏي طاقت بڻجي ابريو.

(v) اسرائيل جي خلاف فلسطين جي تحريڪِ آزادي جون وڌندڙ ڪاروايون آمريڪا مفادن لاءِ سخت نقصان ده ثابت ٿيون.

(vi) جرمني جو متحد ٿيڻ جنهن سان مشرقي يورپ ۾ تمام گهڻي پيماني تي تبديليون رونما ٿيون.

(vii) آمريڪا ۾ بيروزگاري ۽ اقتصادي بحران جو اضافو ٿيو.

(viii) عالمي واپار ۾ جاپان جي ابرندڙ اقتصادي قوت ۽ آمريڪي مصنوعات جو عالمي منڊين ۾ ڪرندڙ معيار ان جي لاءِ سخت تشويش جو باعث بڻيو.

(ix) غيرجانبدار تحريڪ NAM ڪيترن ئي ملڪن جو آمريڪا ۽ سويت يونين جي ورلڊ آرڊر جي اطاعت کان انڪار ۽ پنهنجي قوميت تي مبني خارجه پاليسي جي تشڪيل آمريڪا جي لاءِ سخت سياسي لوڏو هيو.

(x) امتِ مسلمه ۾ سجاڳي جي لهر ۽ فلسطين، ڪشمير ۽ وچ ايشيا ۾ آزادي جي تحريڪن ۾ شدت جو عنصر آمريڪي مفادن جي قبُل نه هيو.

(xi) جرمني جي اتحاد کان علاوه جاپان، فرانس، چين ۽ يورپين اڪنامڪ ڪميونٽي جو سياسي ۽ اقتصادي طور مضبوط ٿي وڃڻ به آمريڪا جي لاءِ چيلنج هيو.

(xii) پوري دنيا ۾ تجارتي بنيادن تي نون علاقائي اتحادن جو قيام آمريڪا جي لاءِ تشويش جو باعث هيو.

اهي اهي تبديليون هيون جيڪي آمريڪا جي پاليسي ساز ادارا ڪافي عرصي کان محسوس ڪري رهيا هئا آمريڪا تي انهن تبديلين ۽ بين الاقوامي روين جي باعث اهو واضع ٿي ويو ته پراڻي ورلڊ آرڊر جي ذريعي آمريڪا دنيا ۾ پنهنجي خواهش ۽ مرضي جي مطابق نظام مسلط نه ڪري سگهندو تڏهنڪري پوري دنيا ۾ حڪمرانيءَ جي خوابن کي علمي جامو پهرائڻ ۽ دنيا جي سڀني قومن کي سياسي، اقتصادي، دفاعي فوجي اعتبار کان پنهنجي هٿ هيٺ رکڻ جي لاءِ آمريڪا نئين سامراجيت جو نظريو پيش ڪيو ۽ ان کي نيو ورلڊ آرڊر جو نالو ڏنو ۽ عالمي سطح تي ان جي نفاذ جو اعلان ڪري ڇڏيو.

مطلب ته نيوورلڊآرڊر ڪنهن تاريخ جو عنوان نه آهي بلڪه هڪ عالمي سامراجي طاقت جو هڪ نئون باب آهي ۽ ان نئين سامراجيت کي ٿي نئين ورلڊآرڊر جو نالو ڏنو ويو.(35)

نئين عالمي نظام تي اهل علم جي تحقيق ۽ تجزيه

عالمي نظام ڇا آهي؟ ان کي سمجهڻ جي لاءِ مون کي مدينته الحڪمت ڪراچي جي شعبي ڪلپنگ ۾ موجود هڪ سو کان وڌيڪ مقالات جو مطالعو ڪرڻو پيو پر افسوس جي ڳالهه آهي ته هڪ فيصدڪي به اهو معلوم نه آهي ته ورلڊآرڊر ڇا آهي؟

ڪالم ۽ تجزيه نگارن رجمابالغيب صرف هوا ۾ تير هنيا آهن ان موضوع تي ڪجهه ڪتابن جو مطالعو ڪيو جيڪي هي آهن.

1. نيا عالمي نظام احمد سليم فڪشن هاؤس مزنگ روڊ لاهور 1991
2. پاڪستان ۾ امريڪي سازشين علي جاويد نقوي، 3. رواداري اور مغرب محمد صديق شاه بخاري، 4. بدمعاش آمريڪا ترجمه روگ اسٽيٽ وليم بيلم مترجم سيد ناصر علي صبيح پبلشرز اردو بازار لاهور 2003، 5. نيو ورلڊآرڊر امجد حيات ملڪ نيو چوبرجي پلڪ لاهور 1996، 6. نيوورلڊ آرڊر ارشد حسن ثاقب دارالانصار لاهور

پاڪستان، 7. ماهنامه مسيحائي ڪراچي جا 1999 کان 2002 جا شماره، 8. آمريڪي فوج ۽ پاڪستان عبدالله ملڪ دارالشعور اردو بازار لاهور 2001.

09. *The New World Order (Contrasting theories) Edited by Birthe Hansen. Macmillan Press Ltd 2000.*
10. *New World Order the 1st Century by Dr. Frida J. Aziz Monza Corporation Islamabad 1992.*
11. *New World Order Series by Tandon Rameshwar Ashish Publishing House 1988 Dehli 1987, 1991.*
12. *A New World Order by Ekins Paul London Routladge 1992.*
13. *The New World Order by H.G. Wells London Secker and Warburg 1940.*
14. *Chomsky Noam World Order Old and New London Pluto Press 1994, 1996.*

15. جارج ملين (George Melloan) به ان موضوع تي ڪيترائي مقالا لکيا آهن اردو ڪتابن ۾ وليم بيلم جي ۽ انگلش ڪتابن ۾ چومسڪي جون ڪتابون سڀ کان دلچسپ آهن چومسڪي جيڪو پاڻ آمريڪي آهي ان سخت تنقيد ڪئي آهي ۽ لکيو آهي ته آمريڪا هن وقت دنيا جي سڀ کان وڏي بدمعاش رياست آهي سڀ کان وڏي دهشتگرد قوت آهي ۽ هندستان ڪشمير ۾ رياستي دهشتگردي جو مجرم ۽ انساني حقن کي پامال ڪرڻ وارو ملڪ آهي 19صدي ۾ برطانيه دنيا جي چند وڏين بدمعاش رياستن مان هڪ هيو ۽ 20 صدي جي آخر ۾ اهو اعزاز آمريڪا کي آمريڪا کي حاصل ٿيو.

<u>انهين ڪي محفل سجا رها هون   چراغ ميرا هي رات ان ڪي</u>
<u>انهين ڪي مطلب ڪي ڪهه رها هون   زبان ميري هي بات انڪي</u>

<u>نيو ورلڊ آرڊر جي تعريف</u>

سيني مصنفن ۽ تجزيه نگارن جاج بش جي انٽرويو بيانات ۾ آمريڪي سفير مسٽر رابرٽ بي اوڪلي جي ليڪچر ۽ آمريڪي

روين جي بنياد تي نيوورلڊآرڊر جو مفهوم متين ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اها حقيقت آهي ته دنيا ۾ ڪٿي به ان جو ٽيڪسٽ / متن موجود ناهي. جنهن جي بنياد تي پڪي ڳالهه ڪري سگهجي ان جو اعتراف مختلف رائيٽرز ڪيو آهي مثلاً احمد سليم(36) راجه ظفرالحق(37) وغيره ڪليل لفظن ۾ لکيو آهي. دلچسپ ڳالهه اها آهي ته جارج بش پنهنجي نظام جي تشريح ۽ تفسير جي لاءِ ڪوئي مقالو يا دستاويز پيش نه ڪيو آهي ۽ اهڙي طرح پوري دنيا کي پنهنجي حالات جي مطابق ڇڏي ڏنو آهي ته جنين عالمي ردعمل جو انداز وڪري ان جي مفهوم ۾ تبديليون اٿيندا رهون.

<u>نيو ورلڊ آرڊر جو تعارف</u>

نيوورلڊآرڊر جي مصنفه ڊاڪٽر فريده جي عزيز جارج بش جي 13 اپريل 1991 جي تقرير جو هڪ پيراگراف نقل ڪيو آهي جنهن سان نيوورلڊآرڊر جي وضاحت ٿئي ٿي. جارج بش چيو

"A New World Order really describes, in regards to the US, new international responsibilities imposed by our successes. It refers to new ways of working with other nations to deter aggression and achieve stability, prosperity, and above all, peace. The cold war's end has not, unfortunately, delivered us into an era of perpetual peace. As old threats recede, new threats emerge. The quest for a New World Order is, in part, a challenge to us (the US) and the international community to find ways of keeping the dangers of disorder at day."(38)

نيوورلڊآرڊر اسان جي نئين ذميوارين جو نالو آهي جيڪي اسان تي اسان جي ڪاميابي جي ڪري عائد ٿين ٿيون ان نئين ورلڊآرڊر جي ذريعي ٻين قومن سان معاملن جي پهلوئن جي نشاندهي ٿئي ٿي ۽ ان جي ذريعي ڪهڙي طرح زيادتين کي روڪي ڪري توازن، خوشحالي ۽ امن کي قائم ڪيو وڃي اسان کي ان آرڊر کي ان ڪري نافذ ڪرڻو آهي سرد جنگ ڪان پوءِ حالات پهريان جهڙا نه رهيا آهن. پراڻا

خطرا ختم ٿيندي ئي نون خطرن جنم ورتو آهي. نيوورلڊآرڊر جو نفاذ يقيناً آمريڪا بلڪه پوري عالمي برادريءَ جي لاءِ چيلنج آهي. لهذا اسان کي خطرات تي ڪنٽرول ڪرڻ جي طريقن کي اختيار ڪرڻو پوندو. هڪ ٻئي موقع تي نيوورلڊآرڊر جو تعارف ڪرائيندي آمريڪي سفير رابرٽ بي اوڪلي چيو.

"To bring the world closer together by much more active cooperation and support for the principles of the UN Charter and use of the UN system and other regional organization with, of course, staunch US support; the UN to become a forum for achieving international consensus and maintain effective influence as an instrument for international peacekeeping; a world based on shared commitment, among nations large and small, to a set of principles: peaceful settlement of international disputes, solidarity against aggression, reduced and controlled arsenals and just treatment for all peoples. (39).

دنيا کي قريب آڻڻ لاءِ UN چارٽر علائقائي تنظيمن کي مؤثر بڻائڻ جي لاءِ آمريڪا جي مدد جي ضرورت آهي ته جئين اقوام متحده عالمي امن جي لاءِ مؤثر ڪردار ادا ڪري سگهجي ۽ (نيوورلڊآرڊر جي ذريعي) اسلحه ۾ گهٽتائي ۽ اسلحه کي ڪنٽرول ڪري انصاف مهيا ڪري سگهجي.

اوڪلي پاڪستان انسٽيٽيوٽ آف انٽرنيشنل افيئرز ۾ "نئين عالمي نظام افسانه يا حقيقت" جي موضوع تي خطاب ڪندي نيو ورلڊ آرڊر جي وڌيڪ وضاحت ڪندي اهو تاثر ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته سرد جنگ جي زماني ۾ سچا پلاني جا ڪم يعني اقوام متحده جو قيام دنيا جي آزاديءَ بقا ۽ گهٽ ترقي يافته ملڪن کي ڪربين ڊالر جي امداد ڏيڻ جو ڪم اسان ئي ڪندا رهيا آهيون انڪري نيو ورلڊآرڊر جي نفاذ جو اسان تي هٿي پهريون ڪان وڌيڪ حق آهي انڪري جو هاڻي اسان ئي

سپرپاور آهيون پيو ڪوني نه آهي. (40) ارجن اپادورا نيو ورلڊآرڊر تي انٽرنيشنل ڪانفرنس ۾ تبصرو ڪندي چوي ٿو.

“It may will be that the emergent post national order proves not to be a system of homogeneous units (as with the current system of nation-states) but a system based on relations between heterogeneities units (some social movements, some interest groups, some professional bodies, some nongovernmental organizations, some armed constabularies, some judicial bodies).(41)”

ممڪن آهي ته بعد ۾ اچڻ وارين ۾ ايرنڊز قومن جو رويو ثابت ڪري آئنده هم نسل ۽ هم جنس جي بنياد تي جاري سسٽم باقي نه رهن بلڪه مختلف قسم جي ماڻهن جي تعلقات جي بنياد تي نئون سسٽم ٺاهيو وڃي مثلاً ڪجهه سماجي طبقا هجن، ڪجهه سرمائيدار طبقا هجن، ڪجهه پروفيشنل، ڪجهه ماهرقانون، ڪجهه مسلح افراد ادارا هجن جن جي بنياد ته نئون عالمي نظام وجود ۾ اچي. نئين عالمي نظام جي وضاحت انهن گول مول بيانات سان نٿي ٿي سگهي. اهوئي سبب آهي جو ڪنهن چيو نئون عالمي نظام نالو آهي عالمي مارڪيٽ تي ڪنٽرول جو(42) ڊاڪٽر اسرار صاحب لکيو آهي ته اهو يهودين جو نيو ورلڊآرڊر آهي(43) چومسڪي چيو ته ان جو مطلب آهي ته اسان توهان جا مالڪ آهيون اسان جا بوٽ صاف ڪيو(44) پروفيسر خورشيد جي بقول ان جو هدف آمريڪا جي بالادستي آهي معاشي اعتبار کان جرمني ۽ جاپان تي ۽ نظرياتي اعتبار کان اسلام ۽ اسلامي تحريڪات تي (45) امجد حيات ملڪ جي بقول نالو آهي جمهوريت انساني حقن ۽ آزاد معيشت جو(46) صفدر محمود جي راءِ آهي ته هي نالو آهي مانٽ از رائٽ جو يعني جنهن جي لٺ ان جي مينهن ۽ اهي سمورا ڪم اقوام متحده جي اسٽيج کان ورتا ويندا(47) پروفيسر ڊاڪٽر طاهرالقادري صاحب ان جو مفهوم واضح ڪندي لکيو آهي ته ان مان مراد آمريڪا جي اها خارجه پاليسي آهي جنهن جي تحت هو پوري دنيا جي نظام کي پنهنجي فوجي سياسي ۽ اقتصادي مفادات جي تابع بڻائڻ چاهي ٿو ته جنين اهو ڏگهي عرصي تائين پنهنجي سرمائيداريت کي

محفوظ بڻائي سگهي(48) ڊاڪٽر طاهرالقادري صاحب نيوورلڊآرڊر جا ڇهه اهم نقاط بيان ڪيا آهن جڏهن ته هو انهن جي وضاحت نٿو ڪري.

لڪن ٿا ته؛ (1) دنيا جي هر ملڪ کي پنهنجي جيئوگرافيڪل سرحدن جي دفاع جي لاءِ جيتري فوج جي ضرورت آهي ان کي صرف اوتري فوج ۽ دفاعي قوت رکڻ جي اجازت ڏني وڃي. (2) ڪنهن به ملڪ کي پنهنجي دفاع ۽ فوجي قوت وڌائڻ جي لاءِ اقوام عالم جي رضامندي وٺڻ ضروري هجي. (3) يعني اقوام عالم جي گڏيل مشوري ۽ رَضامندي سان هر ملڪ کي پنهنجي قوت وڌائڻ ۽ شو آف پاورز جي اجازت هجڻ گهرجي ۽ ڪنهن ملڪ کي آزادانه طور تي پنهنجي فوجي قوت کي وڌائڻ جي اجازت نه هجڻ گهرجي. (4) ڪنهن ملڪ ۾ سياسي دائره ڪار جي متعلق ڪنهن به قسم جي تبديلي باضابطه ۽ سياسي طرِيقي يعني جمهوري طريقي کان ٻري نه هجي. يعني انهن طريقن کان الڳ ڪنهن به ملڪ جي اندر سياسي ۽ جاگرافيائي سرحدن ۾ تبديلي نه آندي وڃي. انهن جو مطلب آهي ته ملڪ ۾ جمهوري قدرن کي وڌايو وڃي.(5) حڪومتن جا جيڪي طريقا بدلجندا آهن يعني پارليماني نظام هوندو يا صدارتي نظام هوندو ته انهن جي طريقه ڪار کي بدلائڻ ۾ حڪمران طبقو يا ٻيو طبقو پنهنجي مرضيءَ سان ڪوئي فيصلو نه ڪري بلڪه ان جو فيصلو عوام جي مرضي سان ڪيل هجي. (6) تجارت جي بين الاقوامي مارڪيٽن، مرڪزن ۽ ڪالونين تي ڪنهن جو به تسلط نه هجي انهن ۾ هر هڪ کي اچڻ وڃڻ جي اجازت هجڻ گهرجي يعني انهن جي مرضي آهي ته ان باري ۾ فيصلو بين الاقوامي سطح جا هجڻ گهرجن(49)

<u>نيو ورلڊ آرڊر جا اهم نقاط جو تنقيدي جائزو</u>

منهنجي خيال ۾ نيو ورلڊآرڊر ۾ هيٺان خدشات ۽ نقاط شامل آهن ۽ ان جي تصديق آمريڪا جي قومي سلامتي ڪائونسل جي رپورٽ سان ٿئي ٿي جنهن جو خلاصو وائس آف آمريڪا 6 مارچ 1991 تي جاري ڪيو. (50) نيو ورلڊ آرڊر جو ان کا وڌيڪ واضح مفهوم ٻيو ڪٿان به ملي نٿو سگهي اهم نقطن سان گڏ تنقيد به پيش ڪجي ٿي.

1. آمريڪا جيڪا سپر پاور آهي ان جو دائرو اڃان وسيع هجڻ گهرجي يعني اهي ملڪ جيڪي ٻهريون غير واسطه يا روس جي ماتحت هئا انهن کي آمريڪا جي ماتحت ٿيڻ گهرجي نيٽو ۾ وچ ايشيا جي ملڪن جي شموليت انهيءَ آرڊر جو حصو آهن.

2. عراق جيان ڪوئي به ملڪ اهڙو طاقتور نه بڻجي جيڪو علائقائي امن يا آمريڪا جي لاءِ چيلنج هجي نه جنين ڪوئي بيو ملڪ سپر پاور نه بڻجي سگهي.
3. خليجي ملڪن (عرب) وٽ ڪيترو دفاعي قوت هجڻ گهرجي اهو آمريڪا جي رضا آهي ۽ آمريڪا ان کي چيڪ ڪري سگهي ٿو.
4. عرب ۽ اسلامي ملڪن کي روايتي هٿيارن جا مڪمل پارٽ نه ڏنا وڃن جيڪو ڪجهه ڏنو وڃي اهو گهٽ درجي جو هجي ۽ غير روايتي (ايٽمي) اصلحه بلڪل نه ڏنو وڃي ۽ مغربي فوجي ماهرين نگراني ڪندا. مڪمل پارٽس نه هجڻ جي ڪري متعلقه ملڪ هر وقت مدد لاءِ مجبور رهي. جڏهن ڪاوڙ اچي ان کي گوڏا ڪوڙڻ تي مجبور ڪجي ۽ ايٽمي اصلحه جي نه هجڻ جي ڪري ڪوئي به ملڪ آمريڪا جي مدمقابل نه اچي سگهندو. وري نگرانيءَ جي ڪري اهي صلاحيتون پاڻ به حاصل نه ڪري سگهندو.
5. مسلم ملڪن کي الڳ فوج رکڻ جو حق نه هجي به به ٽي ٽي ملڪ گڏ جي فوج رکڻ ته جنين انهن جو ڪوئي عمل خفيه نه هجي ۽ انهن ۾ آسانيءَ سان ڦوٽ وجهي پنهنجا مقصد حاصل ڪري سگهجن اهڙي طرح فوج مسلمان ۽ حڪم آمريڪا جو هلي.
6. مسلم ملڪن جي مدد سياسي فيصلن جي شرطن جي پابند هجي ۽ مدد جو خوب پروپيگنڊا ڪيو وڃي. يعني مدد ڪري انهن جي سياسي فيصلن تي اثرانداز ٿجي ۽ مدد بند ڪرڻ جي ڌمڪي سان بليڪ ميل ڪيو وڃي ۽ پروپيگنڊا ڪري عوام کي ساٿي بڻايو وڃي.
7. عرب ملڪ جو نظام حڪومت تبديل ڪيو وڃي ۽ مغرب جي تعليم يافته شخصن کي انهن جو حڪمران بڻايو وڃي. حافظ الاسد جهڙن شخصن کي مضبوط بڻايو وڃي. مغرب جا تعليم يافته شخص بآساني ايجنٽ بڻجي ويندا. الاسدجيڪو پنهنجي عوام جو قاتل آهي پنهنجي امل مليشيا جي ذريعي فلسطينين جو قتل عام ڪرائيندو آهي. اهڙائي آمر ايجنٽ آمريڪا تي اسان جي لاءِ پسند آهن. جڏهن ته جمهوريت جو دعويدار آهي.
8. اسلامي پائيچاري کي لتاڙيو وڃي. ختم ڪرڻ جي لاءِ سڄي دنيا جي مسلمانن جي آزاديءَ جي تحريڪ کي دهشتگرد قرار ڏنو ويو آهي. فلسطينين جي قتل عال جي کلم کلا اجازت ڏني وئي آهي.
9. مسلم عوام کي اهڙن مسئلن ۾ مشغول ڪيو وڃي جيڪي انهن جي طاقت کي ختم ڪن مثلاً فرقه واريت عام ڪئي وڃي ۽ اهڙن مضمونن

کي عام ڪيو وڃي جنهن MBA وغيره ته جنهن سائنس ۽ ٽيڪنالوجي جي تعليم حاصل ڪري ڪوئي ان جو مقابلو نه ڪري سگهي.

10. اسلامي شرعي قانون جتي جتي نافذ آهن انهن کي ختم ڪرايو وڃي ۽ علما جو اثر ختم ڪيو وڃي. اهو ئي سبب آهي جو سوڊان، افغانستان، پاڪستان، ايران، سعودي عرب تي عالمي دٻاءُ وڌايو پيو وڃي ۽ عوامي مهم کي فروغ ڏنو پيو وڃي. ديني مدارس ۽ علماء جي خلاف ميڊيا جي ذريعي مهم هلائي پئي وڃي ته اهي سڀ دهشتگرد آهن ۽ ادارا اڏا آهن انڊونيشيا جي عالم جي گرفتاري ان جي ڪڙي آهي.

11. ميڊيا وغيره تان علماء کي هٽايو وڃي ته جنهن علماء ۽ عوام جي رابطي ۽ اثر کي محدود ڪيو وڃي ۽ جيڪو نه هجڻ جي برابر تبليغ جو ڪم ٿئي ٿو اهو به ختم ٿي وڃي.

12. مذهبي ماڻهن کي حساس منصب نه ڏنا وڃن ته جنهن متعلقه ادارن ۾ آمريڪا کي جنهن وٽي تنين ڪري ڪوئي به راز ٻاهر ڪڍڻ وارو نه هجي شايد اهو ئي سبب آهي افغانستان تي حملي جي وقت پاڪستان جي ٻن اهم ترين جنرلن کي سڀ کان پهريون نشانو بڻايو ويو.

13. اسلام کي پسند ڪرڻ وارن کي تعليم کان پري رکيو وڃي ته جنهن تعليم جي ذريعي سيڪيولر فڪرن کي هٽي ڏني وڃي. پاڪستان ۾ ڊي نيشلائيزيشن ان سلسلي جي ئي ڪڙي آهي. اڄ سڄي يورپي قومون ٽيڪنالوجي جي فروغ يا اعلى تعليم ۾ مدد نٿيون ڪن بلڪه اسان جي پرائمري تعليم تي سڄي توجهه ڏئي رهيا آهن ته جنهن بقول اڪبر اله آبادي

افسوس که فرعون کو کاليج کي نه سوجهي
ورنه بچون کي قتل سي وه يون بدنام نه هوتا

14. اسلام پسندن کي رفاهي ادارا قائم نه ڪرڻ ڏنا وڃن ته جنهن اهي ماڻهن کي اسلام جي طرف مائل نه ڪري سگهن اهو ئي سبب آهي جو آمريڪا پوري دنيا ۾ معروف مسلم رفاهي تنظيمن تي القاعده جو ساٿ ڏيڻ جو الزام لڳائي ڪري انهن جون پراپرٽيون(جائيداد) ضبط ڪري ڇڏيون ۽ ڪم ڪرڻ تي پابندي هڻي ڇڏي جنهن ۾ پاڪستان جي الاختر ٽرسٽ ۽ الرشيد ٽرسٽ شامل آهن.

15. خليجي ملڪن ۾ پاڪستان، بنگله ديش ۽ ٻين مسلم ملڪن کان مزدور نه ورتا ڏنا وڃن بلڪه غير مسلمن کي اتي مزدور رکيو وڃي ته جنهن عربن جي دولت مسلمانن وٽ نه اچي بلڪه غير مسلمانن ڏانهن منتقل ٿي انڪري آمريڪا پنهنجي ٻين يورپين ملڪن ۾ رجسٽريشن وغيره جي

نالي تي پنهنجي زمين مسلمانن تي تنگ ڪرڻ شروع ڪني ته جنين پاڪستان ۽ ٻين مسلم ملڪن ۾ دولت نه اچي ۽ غير ملڪن جي سهڪار سان انهن ملڪن ۾ زناڪاري، شراب ۽ نشه آور شين جو واڌارو ٿي سگهي.

16. اسلامي تحريڪات جي وچ ۾ اختلاف وڌا وڃن مثلاً اهي سوال اڀاريا وڃن ته فلاڻو بنياد پرست آهي. فلاڻو اخواني آهي ۽ فرقه واريت کي وڌايو وڃي ته جنين اسلام بدنام ٿئي ۽ مسلمانن ۾ انتشار کي وڌايو وڃي ته جنين مسلمان متحد ٿي ڪري آمريڪا جي خلاف ڪوئي قدم نه کڻي سگهن.

17. تيل تي ڪنٽرول ڪيو وڃي عراق تي حمله جو اهو ئي مقصد آهي تيل عرب ملڪن مان نڪرندو آهي ۽ ان جي قيمت غير مسلم ملڪ مقرر ڪندا آهن.

18. عرب جي سرمائي کي هڪ بنڪ قائم ڪري ڪنٽرول ڪيو وڃي ۽ اها دولت ٻيهر عرب ۾ وڃڻ کان روڪي وڃي ته جنين عرب وڌيڪ خوشحال نه ٿي سگهن ۽ دولت مغرب منتقل ٿئي. نيوورلڊآرڊر جو چهرو ڪجهه نئين ڳالهين جي روشني سان واضح ٿئي ٿو. آمريڪي انتظاميه هڪ متنازعه پاليسي جي منظوري ڏني آهي جنهن جي ڪري آمريڪا ٻاهرين ملڪن ۾ اغوا ٿيل آمريڪين جي رهنمائي جي لاءِ ڪاروائي ڪندو ۽ ضرورت پوڻ تي فوجي ايڪشن به کڻندو آمريڪي اخبار نيو يارڪ ٽائمز جي مطابق اها پاليسي ڪلنٽن دور ۾ تيار ٿي. هاڻي بش ان جي منظوري ڏني. مطلب ته آمريڪا دنيا جي هر ملڪ ۾ سڌو سنئون دخل اندازي ڪندو(51) آمريڪي قومي سلامتي جي رپورٽ جي مطابق عمل درآمد ڪرڻ جي لاءِ آمريڪي محڪمه دفاع پينٽاگون غير ملڪي ميڊيا کي غلط ۽ ڪوڙي معلومات فراهم ڪرڻ جي لاءِ هڪ ٻيو ادارو (آفيس آف دي اسٽريٽيجڪ انفلوئنس) قائم ڪيو وڃي ته جنين اسلامي ملڪن ۾ عوامي راءِ کي آمريڪا جي حق ۾ موڙيو وڃي.(52)

برنارب ليوس، بينئيل پائيس، مارٽن ڪيمر، وليم هنگٽن ۽ پيري ملر وغيره اڄ ڪلهه اها پروپگينڊا ڪري رهيا آهن ته عالم اسلام مجموعي طور تي مغرب جي ترقي ۽ جديديت جو مخالف آهي مسلمان جنين ته مغربي نٿا ٿي سگهن انڪري سٺا به نٿا ٿي سگهن.(53) ناٽو جي سابق سيڪريٽري چيو ته ڪميونزم کان پوءِ هاڻي اسلام اسان جو عالمي دشمن آهي.(54) اهو نيوورلڊآرڊر جو ئي اثر آهي جو پاڪستاني سفير واشنگٽن ۾ اهو بيان ٿو ڏجي ته اڄ لبرل

آهيان.(55) ڪجهه خوشامدين ان ۾ تبديلي ڪئي ته آءٌ لبرل مسلمان آهيان پر جڏهن آمريڪي صدر چين ويو ته ان چيو ته (I am Christian) مان عيسائي آهيان.(56) مطلب ته ان چين جي صدر کي پيغام ڏنو ته توهان پنهنجي ملڪ جي صرف ڪجهه ماڻهن جي نمائندگي ڪيو ٿا ۽ مان پڻ عرب عيسائين جو نمائندو آهيان انگريزي نيوورلڊآرڊر به منهنجو ئي هلندو توهان جو نه توهان منهنجي هر خواهش جي اڳيان سرنڊر ڪريو. معروف صحافي رابرٽ فڪس(Robert Fikes) صحيح لکيو آهي ته افغانستان تي آمريڪا جو حملو دهشتگردي کي روڪڻ نه پر آمريڪا مفادات ۽ ان جي توسيع پسندانه عزائم ۾ رڪاوٽ وجهڻ وارين قوتن جو خاتمو ڪرڻ آهي.

<u>نئون عالمي نظام ۽ عالمي دهشتگردي</u>

نئين عالمي نظام جي سڀني نقطن جو هڪ مقالي ۾ تفصيل سان جائزو وٺڻ ممڪن نه آهي، البته نئين عالمي نظام جي ظاهر ٿيڻ اڄ جيڪو پهلو ظاهر ٿيو آهي اهو دهشتگردي آهي. سڄي دنيا آمريڪا کي دهشتگردي چئي رهي آهي. آمريڪا ۽ يورپي قوتون مسلمانن کي دهشتگرد ثابت ڪرڻ ۾ ڪوشان آهن. ڪجهه قوتون جيڪي پنهنجو پاڻ کي لبرل چون ٿيون انهن به اهوئي موقف اختيار ڪيو آهي ته هر مسلمان دهشتگرد ناهي پر هر دهشتگرد مسلمان آهي اچو ته جائزو وٺون ته دهشتگردي ڇا آهي؟ ڪٿان اڄ جو آغاز ٿيو.

لفظ دهشت ۽ دهشتگردي جو بنياد ڪنهن پيو؟ تاريخ ٻڌائي ٿي ته اهو انقلاب فرانس کان پوءِ 1793 ۾ دهشتگردي جي ڪاروائين جو باقاعده آغاز ٿيو. جنهن جو بنياد RegimeDe La Terreur نامي تحريڪ رکيو جنهن جو بانی رابسي پري هيو. جڏهن ته تحريڪ جي ٻن تنظيمن Gordellios ۽ Girondins به هيون.

17 ڊسمبر 1793 تي فرانس ۾ مشڪوڪ افراد سان متعلق قانون جي منظوري کان پوءِ Terreur تحريڪ پرتشدد ڪاروائين جو آغاز ڪيو ۽ وڏي پيماني تي قتل ڪيو ويو.

Terreur تحريڪ جي دهشتگردانه ڪاروائين جي نتيجي ۾ Terreur لفظ بطور دهشتگرد سمجهيو ويو. جنهن کي 1794 ۾ پهريون دفعو فرانس جي ڊڪشنري ۾ شامل ڪيو ويو. شروع ۾ ان کي مثبت معنى ۾ ورتو ويو ليڪن 1798 ۾ شايع ٿيڻ واري فرانسيسي ڊڪشنري ۾ ان جي معنى دهشت ۽ Terrerim جي معنى دهشتگردي لکي وئي. دلچسپ ڳالهه اها آهي ته تحريڪ شده واقعن جي مطابق 66

پهريون دفعو جنهن گروهه دهشتگردي جي ڪاروائين جوآغاز ڪيو آهي ڪوئي مسلمان گروهه نه هيو بلڪه انتها پسند گروهه هيو. سڪوئي نالي ان يهودي فرقي فلسطين ۾ دهشتگردي جي ڪاروائين جي شروعات ڪئي 66 ڪان 73 تائين هلندڙ دهشتگردي جي ڪاروائين ۾ ان گروهه ننڍڙي تلوار جهڙو هٿيار استعمال ڪيو جنهن کي Sica چيو ويندو هو ان حوالي سان ان گروهه جو نالو سڪوئي پيو ان هٿيار کي پر هجوم جاين تي اچانڪ حملو ڪيو ويندو هو ۽ ان کان پوءِ حمله آور هجوم ۾ پاڻ به پڇي ويندو هو. انهن يهودين عيسائي عبادتگاهن کي ساڙيو ۽ قيصر روم جي خلاف بغاوت ڪرڻ وارن به ننڍيون ننڍيون دهشتگردي جون ڪاروايون ڪيون جن ۾ مسلمان ڪٿي به ملوث نه هئا. آمريڪا ۾ ايرندڙ مزدورن جي تحريڪ ملي گري 1870 کان 1910 تائين دهشتگردي جي ڪاروايون ڪيون.

1886 ۾ تاريخ جو پهريون بم ڌماڪو 1905 گورني برگ اسٽائن جو قتل 1910 ۾ لاس اينجلس ٽائمز بلڊنگ ۾ بم ڌماڪو ان جون مثالون آهن ان عرصي ۾ زار روس جي خلاف مارزوف جي سربراهي ۾ ٺهڻ واري تنظيم Noro da Naya Voina دهشتگردي جي وڏي ڪاروايون ڪيون 1901 ۾ وجود ۾ اچڻ واري هڪ روسي تنظيم Boevaya سرڪاري وزيرن جي قتل سميت ڪيتريون ئي ڪاروايون 1901 کان 1911 تائين ان تنظيم 200 کان وڌيڪ وڏيون ڪاروايون ڪيون جن ۾ روسي گونرن ۽ بوسنگي بگڙا لوچ، وزير داخله بليف جي قتل سميت اوپيرا هائوس تي حملو به شامل آهي. 1890 کان 1914 تائين يورپ ۾ دهشتگردي عروج تي رهي 1881 ۾ ٺهڻ واري انارڪسٽ انٽرنيشنل 1893 ۾ فرانس ۾ رهائشي گهرن کي بم سان اڏاري ڇڏيو. هتي ان ڳالهه جو ذڪر ڪرڻ به ضروري ٿيندو ته فدائي حملن جو بنياد به 1894 ۾ ان تنظيم چيمبر آف ڊيٽنز ۾ خودڪش بم ڌماڪي سان وڏو فرانسيسي صدر ڪارنٽ ۽ اسپين جي وزيراعظم انتونيوڪارنواس، آسٽريليا جي فرمانروا ملڪه الزبٿ، اٽلي جو بادشاهه امرتو دهشتگردي جي ڪاروائين جي ور چڙهي ويا. چين ۾ به جوناگرن ۽ اسمگلرن جي سرپرستيءَ ۾ ٺهڻ واري Boxer Relelliom نالي تنظيم دهشتگردي جي ڪاروايون ڪيون.(58)

آمريڪا 130 ملڪن ۾ مختلف ملڪن ۾ مداخلت ڪئي.
(59) عبدالمجيد سلجد(60) ماهنامه سلحل(61) ۽ وليم بيلم پنهنجي ڪتاب روگ اسٽيٽ (62) چوسڪي (63) پنهنجي ڪتاب ۾ آمريڪا

دهشتگردي ۾ مختلف ملڪن ۾ مداخلت ڪئي 1889 کان 2003 تائين مڪمل فهرست پيش ڪئي آهي جنهن کي پڙهڻ کا پوءِ چوَمسڪي جا لفظ بلڪل صحيح ٿا لڳن جنهن ان لکيو آهي ته آمريڪا دنيا جو سڀ کان وڏو دهشتگرد آهي.(64) آمريڪا اقوام متحده جي سلامتي جو اڪيلو ملڪ آهي جنهن اڪيلي سر 2/3 قراردادون ويٽون ڪيون باقي پنجاهه فيصد برطانيه استعمال ڪيو پنهي ملڪن 80% مطلب ته انهن هميشه پين قومن سان طاقت جي زبان ڳالهائي. برابري بنياد تي نه اهوئي سبب آهي جو آمريڪا جي دهشتگردي جي جواب ۾ پوري دنيا ۾ دهشتگردي جي هوا گهلي ان نظام جي ناڪاميءَ جو ان کان وڌيڪ بيو ڪهڙو ثبوت ٿي سگهي ٿو. پر آمريڪي صدر ۾ اسٽيبلشمينٽ اڄ به پنهنجي عوام جي غلط رهنمائي ڪري رهيا آهن جنهن جو ثبوت جارج بش جو اهو بيان آهي ته

Americans are asking: Why do they (terrorists) hate us) they hate what we see right here in this chamber, a democratically elected government. Their leaders are self-appointed. They hate our freedoms, our freedom of religion, our freedom of speech, our freedom to vote and assemble and disagree with each other.(66)

آمريڪي پڇن ٿا ته دهشتگرد اسان کان نفرت ڇو ٿا ڪن؟ انهن کي حقيقت ۾ ان ڳالهه کان نفرت آهي جيڪو ڪجهه ايوان ۾ انهن کي نظر اچي رهيو آهي اها هڪ منتخب جمهوري حڪومت آهي، اسان اسان جي مخالفن جا ليڊر حڪمران منتخب نٿا ٿين پنهنجو پاڻ کي خود حاڪم بڻائي ڇڏيندا آهن دهشتگردن کي اسان کي مليل آزادي کان نفرت آهي. اسان جي مذهبي آزاديءَ کان نفرت آهي، اسان جي آزاديءَ اظهار کان نفرت آهي اسان کي ووٽ ڏيڻ ۾ هڪ جڳهه تي ويهي ڳالهائڻ ۾ هڪ ٻئي کان اختلاف جي جيڪا آزادي مليل آهي مخالف ان کا نفرت ڪن ٿا.

وليم بيلم جي بقول خود آمريڪا دهشتگردن جي جنت چورائيندو آهي. آمريڪا ۾ جيڪي دهشتگرد تنظيمون موجود آهن انهن مان ڪجهه هي آهن. (1) آرين نيشنز Aryan Nations، (2) بليڪ لبريشن آرمي Black Liberation Army، (3) ڪرسچن پيٽريوٽس

بيفنس ليگ Christian Patriots Defence League (4) ڪوورينٽ، دي سوورڊ ۽ آرم آف لارڊ C.S.A (5) جيوش بيفنس ليگ Jwesh Defence League (6) ڪوڪلس ڪلان Kukluxklan (7) ميچيٽروس Macheteros (8) موو Move (9) نيونازي Neo Nazis (10) نيو ورلڊ لبريشن فرنٽ New World Liberation Front (11) اوميگا 7 Omega-7 (12) دي آرڊر The Order (13) پوسي ڪوميٽيٽس Posse Comititus (14) پورٽوريڪن آرمڊفورسز آف دي ريوولوشن Puerto Riccan Armed Forces the Revolution (15) اسڪن هيڊز Skin Heads (16) سيمبيونيزلبريشن آرمي Sembionese Liberation Army (17) يونائيٽڊفريڊم فرنٽ United Freedom Front (18) ويدرانڊرگرائونڊ Weather Underground.

جنهن ملڪ ۾ ايتريون دهشتگرد تنظيمون هجن ۽ انهن تي ڪنٽرول نه ڪري سگهي اهو دنيا مان دهشتگرديءَ کي ڪئين ختم ڪندو آمريڪي اسڪالر چومسڪي چا ته خوب لکيو آهي.

''يارهين سيپٽيمبر تي دنيا جي تاريخ تبديل ٿي وئي آمريڪا جي خلاف پهريون ڀيرو هٿيار کنيا ويا. يقيناً يارهين سيپٽيمبر جو حملو هڪ ظالمانه قدم هيو پر غير معمولي هرگز نه هيو، سالن کان دنيا ان کان وڌيڪ ظلم سهي رهي آهي. آمريڪا ۽ يورپ جنهن کي چاهن حملن جو نشانو بڻائين جڏهن ته اهي اهو چاهن ٿا ته ڪوئي انهن تي حملو نه ڪري اهو آمريڪا جي تاريخ جو پهريون واقعو آهي جو بندوقن جو رخ انهن جي طرف ڪيو ويو. يقيناً اهو تاريخ جو ڊراماتي موڙ آهي. (68)

<u>ننين عالمي ۽ قومي نظامن جي بنيادي ذريعن جو تنقيدي جائزو</u>

انساني عقل، خدائي تدبير ۽ حڪمت جي سامهون انتهائي حقير آهي انڪري انسان ڪيتري ئي سوچ ويچار ۽ بحث کان پوءِ ڪوئي نظريو ترتيب ڏئي اهو يقينا ناقص هوندو انڪري جو عقل ناقص مان ڪل وجود ۾ نٿو اچي سگهي عقل ڪل صرف الله جي ذات آهي. انهيءَ جو ڏنل قانون فطري گهرجن مطابق ٿي سگهي ٿو. انهيءَ نقطه نظر کان جڏهن اسان اقوام عالم جي قانونن جو جائزو وٺنداسين ته ثابت ٿو ٿئي ته جنهن قانون جي بنياد ئي ڪمزور هجي اهو ڪئين امن، انصاف ۽ مساوات فراهم ڪندو. پروفيسر ڪيلي لکي ٿو ته برطانوي آئين جا ذريعا هيٺيان آهن. Source of the British Constitution

(1) عدالتي فيصله Judicial Decision (2) پارليمانتي قانون Statutes (3) عام قانون The Common Law ان جو اصل به رواج آهي. (4) دستوري رواج يا روايتون Customs or Conventions چڻ ته رواج زدو آئين آهي. Don Vention Ridden (69) مولانا اسحاق سنديلوي مرحوم وڌيڪ وضاحت ڪندي لکن ٿا ته؛

(1) طبعي قانون يعني حيواني جبلتن جي بنياد تي قانون ناهڻ ان ۾ طاقت جو عنصر شامل هوندو آهي جيڪو غلط آهي.

(2) رسم ۽ رواج (Convention) اها به دراصل حيواني جبلتن جي بنياد تي آهن انهن ۾ عادتن کي دخل آهي. ان ۾ حيوانات سان مشابهت آهي، پکي هر سال سائبريا کان مخصوص موسم ۾ سفر ڪندا آهن مخصوص جڳهن ته لهندا آهن مخصوص ڏينهن ۾ واپس هليا ويندا آهن. انسانن ۾ رواجن جو بنياد عموماً اجتماعي نه پر شخصي بنيادن ته هوندو آهي پوء ماڻهو انهن جي پيروي ڪرڻ لڳندا آهن جيڪي ماڻهو انين ڪندا آهن انهن جي عقل پرستي متاثر ٿيندي آهي جنين بيوه جي شادي نه ڪرڻ جو رواج يا ستيءَ جي رسم وغيره.

(3) ملحول: ڪوئي اهڙو عمل جنهن جو بنياد هجي پر جيڪو انين ڪري ان کي روڪيو وڃي جنين بيوه جي شادي جو بنياد هندن ۾ به نه آهي پر مسلمانن ۾ هيو تنهنڪري ان طرف رجحان پيدا ٿيو ۽ آخرڪار هندن پنهنجي پارليامينٽ مان اهو قانون منظور ڪرايو ان جو رواج صرف جذباتي بنيادن تي هيو. (79)

هر عقلمند واقف آهي ته طبعي جبلتون رواج، يا ملحول هر جڳهه جو جدا جدا هوندو آهي هڪ رواج هڪ علائقي ۾ قابل فخر هوندو آهي ته ٻئي علائقي ۾ ان کي ناپسند ڪيو ويندو آهي تنهنڪري علائقائي بنيادن ۽ حالات کان متاثر ٿي ڪري ٺهڻ وارو قانون سچي دنيا جي لاءِ ورلڊ آرڊر نٿو ٿي سگهي.

<u>اسلامڪ ورلڊآرڊر جي بنياد جا ذريعا:</u>

ان جي مقابلي ۾ اسلامي قانون ڪنهن انسان جا ناهيل نه آهن ۽ نه انهن قانون جيان آهن جيڪي ڪنهن مخصوص علائقي جي لاءِ ناهيا ويا هجن ۽ پوءِ سڀني تي انهن جو سڀني تي اطلاق ڪيو ويو وڃي بلڪه اسلامي قانون جي بنياد الله جي ڪتاب آهي. پوءِ وري نبيﷺ جي سنت آهي ان کان پوءِ امت جو اجماع آهي آخر ۾ قياس آهي. جنهن ۾ ابتدائي ٽنهي قانونن کي نظر ۾ رکي ڪري نئون حڪم عقل جي

بنياد تي وجود ۾ ايندو آهي اهي قانون شروعات کان اڄ تائين سڄي انسانيت جي لاءِ آهن اسان جو عقيدو آهي ته ان جي پيروي ۾ ئي سموري انسان ذات جي نجات آهي. لهذا مسلمانن جي ذميواري آهي ته ان کي ''عالمي نظام'' ٺاهڻ لاءِ جدوجهد ڪن، بقول علامه اقبال

پابندي تقدير که پابندي احکام؟
يه مسئله مشکل نهين اي مردخرومند
اک آن مين سوباربدل جاتي هي تقدير
هي اس کا مقلد ابهي ناخوش، ابهي خورسند
تقدير کي پابند نباتات جمادات
مومن فقط احکام الاهي کا هي پابند

ڊاڪٽرحميدالله مرحوم لکن ٿا ته رسول الله ﷺجي ڏهه ساله مدني زندگي اسلامي انٽرنيشنل لاءِ جي اڪثر قاعدن کي معين ڪرڻ جو باعث بڻي انکري جڏهن ان موضوع ته باقاعده ڪتاب لکيا ويا ته مسلمان مصنف حسب معمول پهريون قرآن ڏانهن ڏسندا ۽ قرآني آيتن جو ذڪر ڪندا نه ته رسول اڪرم ﷺجي عمل کي بحث هيٺ آڻيندا اهو اسلامي انٽرنيشنل لاءِ حضور اڪرم ﷺجي مدني زندگي جي دور سان تعلق رکندو هيو.(71)

ڊاڪٽرحميدالله مرحوم ''قانون بين المملک'' ۾ لکن ٿا عربن حڪمن، نظارن ۽ رواج وغيره کي مدون ڪري ان قانون کي نه صرف وڌي ترقي ڏني بلڪه پهرئين صدي هجري جي آخر ۾ ان کي هڪ مستقل عليحده فن ٺنو. عربن اهڙي قسم جي قانون (انٽرنيشنل لاءِ) کي سير يعني برتاءُ جو نالو ڏنو. ابن هشام مان معلوم ٿئي ٿو ته اهو لفظ عهد نبوي ﷺکان ئي گهٽ ۾ گهٽ جنگ ۾ برتاءُ جي متعلق استعمال ٿيڻ لڳو ۽ ابن حبيب ما معلوم ٿئي ٿو ته هي لفظ نه صرف جنگ بلڪه امن جي زماني ۾به غير ملڪن سان سرڪاري برتاءُ جي معنى ۾ استعمال ٿئي ٿو.(72)

انٽرنيشنل لاءِ (قانون بين الممالک) جا گهڻا تفصيلي حڪم اسان کي قرآن ڪريم مان ملن ٿا، هتي انهن جي تفصيل جي گنجائش نه آهي. صرف ايتري قدر اشارو ڪافي آهي ته قرآن مجيد ۾ انتقامي جنگ (73) معاهدن جي تعميل (74) همدردانه جنگ (76) ٻئي فريق جي طرف کان عهد شڪني جو خوف (77) مذهبي رواداري (78) غير مسلم امتن سان برتاءُ (79) قيدين سان برتاءُ (80) ٻاغيه وٺندڙن کي امن ڏيڻ (81) فتح ڪيل ايراضيءَ جو انتظام (82) صلح

ڪرڻ (83) غير جانبداري (84) وغيره امورن جو اصولي ذڪر ملي ٿو(85) فقه جي هر بنيادي ڪتاب ۾ ڪتاب السير جي عنوان سان انٽرنيشنل لاء محفوظ آهن. امام محمد ۽ سرخسي جي شرح اڪسير الڪبير ۽ المسبوط وغيره عالمي نظام تي مفصل ڪتاب آهن.

<u>اسلام جو ”عالمي نظام“ ۽ امت مسلمه جون ذميداريون</u>

اسلام مڪمل نظام زندگي، نظام حڪومت ۽ عالمي نظام عطا ڪري ٿو ۽ مسلمانن ڪان تقاضا ڪري ٿو

”يآيهاالذين امنواادخلوفي السلم ڪافة ولاتتبعوخطوت الشيطن“

ايمان وارؤ اسلام ۾ پوراپورا داخل ٿي وڃو ۽ شيطان جي پيروي نه ڪريو.

اڄ لوهه اڄ ڪاٺ نه ٿيو جو ڪجهه قانون اسلام جا قبول ڪيو ۽ ڪجهه فرنچ ۽ برٽش اهي سڀ ماڻهن جا ٺاهيل گمان جي بنياد تي تيار ٿيل قانون آهن. انهيءَ حقيقت تي قرآن ڪريم باربار تنبيهه ڪري ٿو ”ان يتبعون الا الظن وما تهوي الانفس“ اهي جنهن شيءِ جي پيروي ڪن ٿا اهي صرف ڌوڪو ۽ نفس جي خواهش ڪان سواء ڪجهه به نه آهي.

”وما لهم به من علم ان يتبعون الا الظن وان الظن لا يغني من الحق شيئا“

انهن وٽ حقيقت جو ڪوني علم نه آهي. اهي صرف گمان جي پيروي ڪن ٿا ۽ گمان جو حال اهو آهي جو اهو حق جي ضرورت ڪي ڪجهه به پورو نٿو ڪري.

بل التبع الذين ظلمواآهوآءَ هم بغير علم

مگر ظالمن پنهنجي نفس جي خواهش جي پيروي ڪان سواء ان جي جو انهن وٽ ڪوني علم هجي.

”ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ولا هدي ولا ڪتب منيرo ثاني عطفه ليضلعن سبيل الله“

۽ ماڻهن مان ڪجهه اهڙا به آهن جيڪي تڪبر سان منهن موڙي الله تعالى جي باري ۾ بغير ڪنهن علم ۽ هدايت ۽ ڪتاب منير سان وڙهي ٿو ته جنين الله تعالى جي رستي تان هٽائي ڇڏي.

”ومن اضل ممن اتبع هوه بغير هدي من الله“

ان ڪان وڌيڪ ڪير گمراهه ٿي سگهي ٿو جنهن الله جي طرف ڪان آيل هدايت جي بجاء پنهنجي خواهش جي پيروي ڪئي علم يقيني عطا ڪرڻ

واري ذات صرف الله جي ذات آهي دنيا ۾ صرف اسلام واحد مذهب آهي جيڪو علم يقيني ۽ قانون فطرت جو حامل آهي.

ارشادرباني آهي "**يابت اني قد جاء ني من العلم مالم ياتک فاتبعني اهلک صراطا سويا**" اي منجنها پيءُ يقين ڄاڻ ته مون وٽ اهو علم آيو آهي جيڪو توهان وٽ نه آيو آهي تنهنڪري توهان منهنجي ڳالهه مڃيو مان توهان کي سڌي رستي تي هلائيندس "**ولوطا اتينه حکماوعلما**" ۽ لوط کي اسان فيصلي جي قوت ۽ علم بخشيو سين. حضرت موسى ۽ داؤد ۽ سليمان جي متعلق ارشاد ٿئي ٿو ته "**ولمابلغ اشده واستوي اتينه حکماوعلما**" ۽ جڏهن اهو پنهنجي پوري جوانيءَ کي پهتو ۽ مڪمل انسان ٿي ويو ته اسان ان کي فيصلي جي قوت عطا ڪئي نبي ڪريمﷺ کي فرمايو وڃي ٿو ته "**ولئن اتبعت اهوآءَ هم بعد الذي جآءَک من العلم مالک من الله من ولي ولا نصيرا**" جيڪڏهن توهان ان علم کان پوءِ جيڪو توهان وٽ آيو ان جي خواهشات جي پيروي ڪئي ته الله تعالى ڪانسواءِ توهان کي بچائڻ وارو حامي ۽ مددگار ڪوئي نه هوندو.

بظاهر هي خطاب ته نبي ڪريمﷺ کي آهي ليڪن حقيقتاً سڄي انسانيت کي خبردار ڪيو ويو آهي مطلب ته اسلام جو عالمي نظام قائم ڪرڻ امت مسلمه جي فرضن ۾ شامل آهي.

<u>خطبه حجته الوداع ۽ عالمي نظام</u>

حجته الوداع جو خطبو اسلام جي طرفان ۽ نبي ڪريمﷺ جي طرفان انسانيت کي عطا ڪيو ويو. نيو ورلڊآرڊر آهي حجته الوداع جي خطبي ۾ حضورﷺ نيو ورلڊآرڊر ارشاد فرمايو اهوئي ربط آهي ان ۾ ۽ اڄ جي نئين عالمي نظام جو ان خطبي ۾ نبي ڪريمﷺ فرمايو ته:

اي انسانو! جڏهن الله تعالى زمين جي ابتداء ۽ آسمان کي ۽ پوري ڪائنات کي پيدا فرمايو ته دنيا پنهنجي تخليق جي ابتداء جي زماني ۾ جنهن نظام تي هيو اڄ زمانو گردش ڪندي ڪندي وري ان ابتدائي نقطي تي اچي ويو آهي"

ته ان دنيا جو وري ان نقطه ابتداء تي اچي وڃڻ ۽ ان موقعي تي حضورﷺ جو هڪ نئون چارٽر عطا ڪرڻ ان ڳالهه جي علامت هيو جو اڄ جنهن ته هن دور ۾ عالم انسانيت جي تاريخ جو هڪ سڄو دور ختم ٿيو ۽ دنيا جي نئين نظام جو وري نقطه آغاز ٿيو ته ان ڏينهن نبي ڪريمﷺ جو حجته الوداع واري خطبي کي نئين عالمي

نظام جو نقطه ابتداء قرار ڏنو. يعني پوييون نظام ختم ڪيو ويو ڇو ته اهو نظام پراڻو ٿي چڪو هيو. ان نظام ۾ قبيلن جي بالادستي ۾ انسانن کي غلام بنائڻ، وياج خوري ذريعي ماڻهن کي تباه ۽ برباد ڪرڻ، قتل ۽ غارت دنيا جي امن کي تباه ۽ برباد ڪرڻ، قوت ۽ طاقت کي حاصل ڪرڻ ۾ هڪ ٻئي کان اڳتي وڌڻ جهڙيون خرابيون اچي چڪيون هيون. ان موقعي تي يعني حجته الوداع جي خطبي ۾ نبي ڪريمﷺ جن فرمايو:

"اي انسانو خبردار! پوييون عالمي نظام جيڪو تباهي تي مبني هيو ظلم ۽ ناانصافي تي مبني هيو، جبر ۽ تشدد تي مبني هيو اڄ اهو جاهليت جي دور جو نظام ختم ٿي رهيو آهي ان کي مان پنهنجي پيرن هيٺان لتاڙيان ٿو ۽ ڪائنات انساني کي نئون عالمي نظام عطا ڪري رهيو آهيان."

ٻين جا ورلڊآرڊر ته "اولڊ" ٿي ويندا آهن مگر تاجدارڪائنات جو ورلڊآرڊر قيامت تائين نيو ورلڊآرڊر ئي رهندو. ڇو ته حضوراڪرمﷺ جي نبوت ۽ رسالت نه پراڻي ٿي آهي نه ٿيندي ته جيستائين نبوت ۽ رسالت باقي آهي تيستائين اسان جا نبي ۽ رسول آهن ۽ جيستائين نبي ۽ رسول آهن ان وقت تائين انهن جو عطا ڪيل ورلڊآرڊر به قائم آهي.(97)

ان اسلامڪ ورلڊآرڊر جو سڀ کان اهم پهلو عالمي سطح تي امن جو قيام هيو. قومون، ملڪ ۽ قبيلا هر وقت قتل ۽ غارت گري ۽ جنگ ۽ فساد ۾ مبتلا هوندا هئا. انسانيت جي خون جي قدر نه هئي معمولي معمولي ڳالهين تي تلوارن سان وڙهندا هئا. نبي ڪريمﷺ جن انهن خطرناڪ حالتن ۾ عالمي سطح تي امن جي قيام جو اعلان هنن لفظن سان ڪيو:

"اي انسانو! بيشڪ توهان جون حالتون توهان جي مال ۽ توهان جون عزتون قيامت تائين هڪ ٻئي جي لاءِ حرام ڪيون ويون آهن جهڙي طرح اڄ جي ڏينهن جي حرمت توهان جي هن شهر ۾ برقرار آهي.(98)" جنهن ۾ توهان ٻئي جي بي حرمتي نٿا ڪري سگهو اهڙي طرح توهان ڪڏهن به هڪ ٻئي جي جان ۽ مال جي بي حرمتي به نٿا ڪري سگهو پاڻ سڳورنﷺ جن ان حڪم کي وڌيڪ لفظن ۾ هيئين فرمايو: "خبردار! توهان مون کان پوءِ وري گمراهه نه ٿي وڃجو جو هڪ ٻئي جون گردنون نه ڪٽڻ شروع ٿي وڃو (اها سڀ کان وڏي گمراهي هوندي) (99)" نبي ڪريمﷺ جن انساني نسلن، طبقن ۽ معاشرن جي هڪ ٻئي جي مٿان ڪوڙي وڏائي جي سڀني دعون کي ختم فرمائي ڇڏيو ۽

انساني هڪجهڙائي جو عالمي اعلان فرمائي ۽ گڏوگڏ باهمي فضيلت جو دائمي عادلانه اصول به مقرر فرمايا. ارشاد فرمايائون "سڀ انسان آدم جو اولاد آهن ۽ آدم کي مٽي مان ناهيو ويو هاڻي هڪ ٻئي تي فضيلت ۽ برتري جا سمورا (ڪوڙا) دعوي جان ۽ مال جا سمورا مطالبا سڀا انتقام مان ختم ٿو ڪريان."

اي انسانو توهان سڀني جو رب هڪ آهي ۽ پيءُ به هڪ آهي ان وحدت نسل انساني جي ڪري توهان سڀ برابر آهيو. مگر توهان مان وڌيڪ بزرگ ۽ برتر اهو آهي جيڪو وڌيڪ پرهيزگار آهي. (بهتر ڪردار جو مالڪ آهي) بس ڪنهن عربي کي عجمي تي ۽ ڪنهن عجمي کي عربي تي برتري نه آهي ۽ ڪنهن ڪاري کي پوري تي ۽ ڪنهن پوري کي ڪاري تي برتري حاصل آهي سڀون برتريون ڪردار ۽ عمل تي مبني آهن (100) ۽ مساوات انساني جو اهو عالمي اصول هيو ته جنهن تي نبي ڪريمﷺ جن بين الاقوامي سطح تي جمهوري ۽ عادلانه انساني معاشري جو بنياد وڌو اهوئي اصول اڳتي هلي ڪري عالمي جمهوريت جي قيام جو باعث بڻيو.

"بيشڪ اڄ کان هر قسم جي وياج خوري ختم ٿو ڪريان نه توهان وياج خوري ذريعي هڪ ٻئي تي ظلم ڪريو ۽ نه وري توهان تي قيامت جي ڏينهن ظلم ڪيو ويندو. اهو فيصلو الله جو آهي ته وياج ان تي مبني (هر قسم جو اقتصادي و هنوار) منع آهي."

حضورﷺ جن گذريل عالمي نظام ۽ عورتن تي جاري سڀني ظلمن جي خاتمي جو اعلان فرمايو ۽ انهن جي حقن جي تحفظ جي ضمانت ڏني. ارشاد فرمايائون: اي انسانو! بيشڪ توهان جا ڪجهه حق عورتن تي واجب آهن ۽ اهڙي طرح عورتن جا ڪجهه حق توهان تي واجب آهن. انهن جي پوري طرح حفاظت ڪجو عورتن سان هميشه بهتر سلوڪ ڪجو ۽ عورتن جي حقن جي باري ۾ هميشه الله کان ڊڄندا رهو.(102) حضورﷺ جن عالمي سطح تي عادلانه انساني معاشرو قائم ڪرڻ جي لاءِ هي عظيم انقلابي اعلان ڪيو.

"اي انسانو زيردست ماڻهن جو خيال رکجو انهن کي اهوئي ڪجهه کارائجو جيڪو پاڻ کائو ۽ اهڙو پارائجو جيڪو پاڻ پائيو(103) ان اعلان عالمي نظام مان غلاميءَ جي خاتمي جو بنياد رکيو ۽ انساني طبقن ۾ غير فطري تفاوت جي خلاف انقلاب آفرين اصول ناهي چڏيا مطلب ته نبي ڪريمﷺ جن آخري خطبي ۾ اهڙو نيوورلڊآرڊر ڏنو جيڪو اڄ به زندو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته عالم اسلام ان تي عمل ڪري ٿو

يا نه، اسلام جي تاريخ ۾ هي نيوورلڊآرڊر اڄ به دنيا کي اهڙا اصول قائم ڪيا آهن جن تي هلي ڪري دنيا ۾ امن قائم ڪري سگهجي ٿو. ان ڪري امت مسلمه کي رسول پاڪﷺجن عطا ڪيل ورلڊآرڊر جي موجودگي ۾ ڪنهن به ورلڊآرڊر جي ضرورت نه آهي.

اسلامڪ ورلڊآرڊر جي تحت سڄي دنيا مان ظلم ۽ ناانصافي جي خاتمي ۽ مساوات جي نظام ۽ انصاف جي نفاذ جي عملي جدوجهد جي شروعات ڪئي ۽ جلد ئي اسلام جي اپرنڊز طاقت روم ۽ فارس جي پنهي عالمي استحصالي طاقتن کي چيلنج ڪيو ۽ انهن طاقتن کي عبرتناڪ ناڪامي جو منهن ڏسڻو پيو. اهڙي طرح دنيا ۾ اسلامڪ ورلڊآرڊر جو نفاذ وڌو ويو. ان ورلڊآرڊر جي نفاذ سان بدامني ۽ ظلم ۽ نلحق جو خاتمو ٿي ويو ۽ اهڙي بين الاقوامي معاشري جي شروعات ٿي جنهن ۾ خير، تعمير، ارتقاء ۽ انصاف تي انصاف هيو جيڪو انسان جي بنيادي حقن جو ضامن ٿيو. جنهن ۾ بين الاقوامي قانون جي پاسداري، عالمي ان جو قيام، پرامن معاشرو، غلاميءَ کان نجات، حق جي رهنمائي ظلم کان نجات جا سنهري اصول ڏنا ويا. اسلامڪ ورلڊآرڊر جي سنهري اصولن جي تحت خلفاء راشدين جي خلافت جي وقت ۾ 661 عيسوي تائين مسلمانن جيترن به علائقن کي فتح ڪيو اتان جي غير منصفانه قانون کي منسوخ ڪيو ۽ اتان جي ئي آبادي کي اقتدار ۾ شريڪ ڪيو ويو. بنو اميه جي دورحڪومت (ستين صدي عيسوي) کان وٺي ڪري سلطنت عثمانيه (موجوده ويهين صدي عيسوي جي شروعات) مسلمانن اسلامڪ ورلڊآرڊر جي اصول جي مطابق بين الاقوامي سياست ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو جي هر فاتح انهن اصولن کي نظر ۾ رکندي پنهنجي داخلي ۽ خارجي پاليسين کي تشڪيل ڏنو.

<u>اسلامي عالمي نظام جي اهم پهلوئن جو جائزو</u>

اسلام جي عالمي نظام ۾ عدل، امن، مشاورت، انساني حقن، جهاد ۽ جديد جنگي سامان جي تياري، اقليتن جي حقن جو تحفظ فرقه واريت جي حوصله شڪني، خودانحصاري، خودڪفالت، خدمت خلق، اسلامي تبليغ، تعليمي ادارن جو قيام نون مسئلن جوحل، اسلامي تهذيب جو تحفظ ۽ واڌارو، نگرانيءَ جو نظام، فرد ڪٽنب ۽ معاشري جي تربيت بنيادي اهميت رکن ٿا. هڪ مسلمان ۽ مسلم حڪمران جي ذميواري آهي ته اهو انهن تي خصوصي توجهه ڏئي.

<u>عدل ۽ هڪجهڙائي (مساوات) جي قيام جي ذميواري</u>

بحيثيت مسلمان هر مسلمان جي ذميواري آهي ته هو ذاتي زندگي ۾ انصاف جو رستو اختيار ڪري جنين ته الله تعالى جو حڪم آهي (سورته) ۽ عدل اولاد جي معاملي ۾ به هجڻ گهرجي عائلي زندگي ۾ به هجڻ گهرجي اگر ڪنهن عدالت جو سربراهه فريادي ۽ جوابدار جي وچ ۾ انصاف ڪندو، اگر ملڪ جو سربراهه آهي ته پنهنجي عوام جي وچ ۾ بغير ڪنهن امتياز مذهب ۽ نسل سان برابري ۽ انصاف جو سلوڪ ڪري ڪنهن ڪي مذهب ۽ قوميت يا ڪنهن ٻني بنياد تي ظلم جو نشانو نه بڻائي. حضرت علي فرمايو غير مسلم جيڪي اسان جي ماتحت هجن انهن جو خون اسان جي خون جي برابر آهي. انهن جي ديت مسلمان جي ديت جي برابر آهي (107) مسلمان امت جي بدقسمتي اها آهي جو گهڻن ۾ آمر حڪمران حڪمراني ڪري رهيا آهن عوام ڪي انصاف ميسر نه آهي. انصاف پئسن سان حاصل ڪرڻو پوي ٿو حالانڪه اهو مفت ۾ حاصل ٿيڻ گهرجي ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته عدليه ڪي مڪمل آزادي ڏني وڃي نبي ڪريمﷺ فرمايو ته ڪفر سان حڪومت قائم رهي سگهي ٿي ظلم سان نه اهو ئي سبب هيو جو نبي ڪريمﷺ معاهدو حلف الفضول (108) قائم ڪيو جنهن جو مقصد امن جو قيام، مسافرن جو تحفظ ۽ مظلومن جي مدد ڪرڻ هيو.(109) عدل جو هڪ پهلو صوبا ۽ صوبن ۾ رهڻ وارين سڀني قومن سان برابري وارو سلوڪ به آهي پاڻ سڳورنﷺ فرمايو: "المسلمون شرکاء في ثلاث الماء والکلاءوالناس" يعني پاڻي، گاهه، باهي سڀني هڪجيتري ملڻ گهرجي اڄ پاڻي اهم ترين تنازع جو سبب آهي، گاهه جي جڳهه روزگار ورتي، عبدالخالق سهريائيءَ ان تي تفصيل سان لکيو آهي (110) ظلم نالو آهي "التصرف في حق الغير بغير حق" (111) يعني ڪنهن جو حق ماريو وڃي، ڪنهن ٻني جي لاءِ "وضع الشيئي في غيرموضعه" (112) پاڻ سڳورنﷺ فرمايو"اتقوا الظلم فاءِ ن الظلم ظلمات يوم القيامة" (113) يعني ظلم کان بچو نه ته قيامت جو ڏينهن سامهون ايندو ٻي جاءِ تي فرمايائون "انصراخاک ظالما او مظلوما" (114) پنهنجي ڀاءُ جي مدد ڪريو اگر ظالم آهي ته ظلم کان روڪيو اگر مظلوم آهي ته ظلم کان بچايوس اهو ئي انصاف آهي، جيستائين انصاف عام نه ٿئي ۽ ظلم جو خاتمو نه ٿئي ۽ سڀني سان هڪجهڙو سلوڪ نه ٿئي امت مسلمه عندالله مجرم رهندي.

امن جو قيام امت مسلمه جي ذميواري آهي

اڄ دنيا ۾ امن جي نالي تي فساد کي فروغ ڏنو ٿو وڃي ۽ فسادي مسلمانن کي سڏيو ٿو وڃي قرآن ڪريم جي لفظن ۾ جڏهن انهن کي چيو ويندو آهي ته زمين تي فساد نه وڌايو ته چوندا آهن **"نحن مصلحون"** (115) اسان ته اصلاح ڪري رهيا آهيون فساد نالو آهي **"اخراج الشيئي عن حالة محمودة لا لغرض صحيح"** (116) الله تعالى امن خراب ڪرڻ وارن کي پسند نٿو ڪري. اهوئي سبب آهي جو سورة المائده ۾ فسادي ءَ جي سزا قتل ٻڌائي وئي آهي.

خود نبي ڪريمﷺ جن دعا گهري **"رب انصرني علي القوم المفسدين"** (120) اي الله! فسادين جي خلاف منهنجي مدد فرماءِ اهو فساد ڪٿي مذهب جي نالي تي ته ڪٿي قوميت جي نالي تي ته وري ڪٿي امن جي نالي تي ڪيو ٿو وڃي. هر ماڻهوءَ جي ذميواري آهي ته پنهنجي ملڪ ۾ قوم کي عدم استحڪام کان تحفظ فراهم ڪيو وڃي.

<u>جمهوريت ۽ مشاورت جي قيام جي ذميواري</u>

ڪابه حڪومت مستحڪم ۽ دائم ان وقت ٿي سگهي ٿي جڏهن انهن جي باشندن کي ان ۾ شريڪ ڪيو وڃي ۽ ان شرڪت کي محسوس ڪن. نبي ڪريمﷺ مديني جي حڪومت کي مضبوط بنائڻ جي لاءِ "مشوره" کي رائج ڪيو، مشورو وٺڻ جي لاءِ هڪ ادراو وجود ۾ ايندو آهي جنهن کي "مجلس شورى" چيو ويندو آهي. قاضي ثناءُالله پاني پتي لکن ٿا ته شورى ان کي چيو ويندو آهي جو جماعت جي فردن مان هر هڪ پنهنجي علم ۽ قابليت جي مطابق پنهنجي راءِ ۽ خيالات پيش ڪندو آهي هڪ ٻئي سان نظريا ملندا آهن ۽ هڪ سٺو فيصلو ٿي ويندو آهي.

<u>نبي ڪريمﷺ جن جا مشوري جا</u>

پاڻ سڳورنﷺ هر اهم مسئلي تي صحابه سان مشورو ڪيو.

(i) سن 1 هجري ۾ نماز جي اجتماع لاءِ آذان جو مشورو صحابه سان ٿيو (124). (ii) سن 2 هجري ۾ غزوه بدر جي سلسلي ۾ صحابه ڪرام کان مشورو ورتو(125). (iii) سن 2 هجري ۾ غزوه بدر ۾ قيد ٿيڻ وارن مڪي جي مشرڪن جي باري ۾ مشورو ڪيو ويو(126). (iv) سن 5 هجري ۾ غزوه خندق جي موقعي تي صحابه ڪرام سان مشورو ورتو ويو(125) مديني ۾ اندر رهي ڪري وڙهون يا ٻاهر نڪري ڪري (127) (v) سن 6 هجري ۾ حضرت عائشه تي تهمت لڳي ته صحابه ڪرام سان مشورو ڪيو ويو (128) (vi) سن 8 هجري ۾ هوازن جي

ڇهه هزار قيدين جي باري ۾ صحابه ڪرام سان مشورو ڪيو(129) (vii) سن 10 هجري ۾ معاذبن جبل کي يمن جو گورنر مقرر ڪرڻ جي لاءِ صحابه سان مشورو ڪيو. (130).

خلفاءِ راشدين به نبي ڪريمﷺ جي ان سنت کي قائم رکيو.

مشوري ڪان پوءِ ان تي عمل ڪرڻ جي لاءِ عام راءِ تيار ٿي ويندي آهي. هر طبقو پنهنجي شرڪت کي محسوس ڪري ٿو اهڙيطرح ملڪ مستحڪم ٿيندو آهي ۽ ملڪ آمريت کان محفوظ رهندو آهي ان جو اعتراف ڪندي هڪ مشترق آرمينس وان ميري ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو آهي جنهن کي ڊيموڪريسي (حقيقي جمهوريت) جي بنياد تي امتياز ۽ فوقيت حاصل آهي انسان جي عمراني تاريخ کان اڄ تائين جيڪڏهن صحيح معنى ۾ ڪوئي شوروي حڪومت قائم ٿي آهي اهو ڇوڻ صحيح ٿيندو ته اها خلفاءراشدين جي ني خلافت راشده هئي (131) امت مسلمه جي بدقسمتي نئين نظام جي خالق پنهنجي لاءِ جمهوريت ۽ مسلم ملڪن جي لاءِ آمريت کي پسند ڪيو آهي ته جنين پنهنجي قائدن جي لاءِ انگرين تي نچائي سگهي تنهنڪري اسان جي ذميواري آهي. جمهوري ڪلچر کي وڌايو وڃي مشاورت کان بغير ڪوئي به ڪم نه ڪيو وڃي.

انساني حقن جي تحفظ جي ذميواري

الله تعالى انسانن کي جيڪي حق عطا فرمايا آهن انهن کي (Fundamental Rights) چيو وڃي ٿو (132) حق جي معنى آهي ته اها ڳالهه ثتي جنهن کان انڪار ممڪن نه هجي (133) قرآن ڪريم ۾ اهو لفظ (227) ڀيرو آيو آهي (134) ۽ ٽن معنائن ۾ استعمال ٿيو آهي. انسان مستحق هجي شريعت جي نگاهه ۾ اهوني حق ڇورائيندو جنهن جو شريعت اقرار ڪندي هجي حقن جا بنيادي طور تي ٻهه قسم آهن حقوق الله ۽ حقوق العباد (139) ٻئي قسم جا وري ٽي قسم آهن. بدني، مالي، عرضي (140). مغرب ۾ انساني حقن جا قانون 1037ء ۾ شان ڪارنريڊ ثاني (ConradII) جاري ڪيو وري 1178ء ۾ شاه الفانسو نهم نالون 1315ء تي ميگنا ڪارٽا (Magna Carta) قانون جاري ڪيا. 1689ء ۾ برطانوي پارليمينٽ (Bill of Rights) جاري ڪيو بالآخر 1948ء اقوام متحده جو منشور انساني جاري ٿيو. جيڪو هينئر نافذالعمل آهي. (141) حقن جي ان اهميت جي پيش نظر قرآن ڪريم حڪم ڏنو ته رشتيدارن ۽ مسڪينن جا حق ادا ڪريو (142) سورة بقر ۾ واضح ڪيو قبلي جي طرف منهن ڪري نماز پڙهڻ سان حقوق ادا نه ٿي سگهندا. (143)ڊ

خواتين

عورتن جي حق تلفي جو مسلمانن تي خصوصي الزام لڳايو وڃي ٿو. حالانڪه قرآن ڪريم، زندگي (144) تعليم (146) هڪجهڙائي (147) عزت (148) عبادت (149) شادي (150) طلاق ۽ خلع (151) وراثت (152) ملڪيت (153) راء جي آزادي (154) ظلم جي خلاف احتجاج (155) جو حق ڏنو جنهن جو اعتراف ڪندي مشهور تجزيه نگار ايس پي اسڪاٽ چوي ٿو ته محمدﷺ اهڙو قانون عطا ڪرڻ وارا آهن جنهن ۾ پهريون دفعو عورتن جي لاء قانون ٺاهيا ويا آهن ۽ انهن جي حقن جو تحفظ ڪيو.(152) مسٽر پيئر ڪريبئمس لکيو ته محمدﷺ عورتن جي حقن جي ايتري ته حفاظت ڪئي جو ان ڪان پهريون ڪنهن به نه ڪئي هئي.(157) ان ڪري مسلمان حڪمران تي اها ذميداري عائد ٿئي ٿي اهي عورتن جي قرآن ڪريم سان شادي تي پابندي هڻ، وراثت مان حصو نه ڏيارڻ لاء قانون سازي ڪن، ڪاروڪاري جي سزا عمر قيد مقرر ڪن، زوري شادي ڪرائڻ جي سزا مقرر ڪن، عورتن جي بيحرمتي تي مقرر ٿيل شرعي سزائون ڏين.

ٻار

ٻارن جي حقن کي لاڳو ڪيو وڃي اسلام والدين ۽ معاشري جي ذميدار ماڻهن کي اهو حڪم ڏنو آهي.

ٻارن سان جنس رنگ ۽ نسل جي فرق کان سواء هڪ جهڙو سلوڪ ڪيو وڃي يوسف جي ڀائرن جي قصي ۾ ان جي تعليم ڏنل آهي. سورة بقره (158) ۽ سورة النساء (159) ۾ ٻارن سان هڪ جهڙي سلوڪ جو حڪم ڏنو ويو آهي. اهڙي طرح ٻارن جي پالنا (160) تربيت (161) محبت (162) ڪفالت (163) راندروند (164) عزت (165) سنو نالو رکيو وڃڻ ۽ سٺي ناني سان سڏڻ (166) ڪفن دفن (167) ۽ بيماري جي صورت ۾ علاج جو حق ڏنو ويو آهي سڀ کان اهم تعليم آهي ان حقن تي مسلم ملڪن کي قانون ٺاهڻ گهرجن ته نه ته اولهه جي ملڪن کي آڱر کڻڻ جو موقعو نه ملي. ٻارن جي حقن کي منهنجو مقالو ست ڀڱهين قسطن ۾ شايع ٿي چڪو آهي (168) اهڙي طرح مسلم امت جي ذميداري آهي ته مزدورن، معذورن ۽ بي سهارا ماڻهن جي حقن جي ادائيگي کي يقيني بڻائي ڪمزور طبقي جي لاء اسلام لاء ڪشش پيدا ڪن.

<u>جذبه جهاد جو ڦهلاءُ ۽ جنگ لاء جديد اوزارن جو حاصل ڪرڻ امت مسلمه جي ذميداري آهي.</u>

خدمت ڪريو. پنهنجي پاڻ تي پاڙڻ ۽ پنهنجي ذميداري ڪڻڻ جي عملي صورت اها آهي ته عوام جي خدمت لاءِ گهٽي ڪان گهٽا پلاني وارا ادارا قائم ڪيا وڃن. اڄ اسان جي هنن ادارن ۾ ۽ ان ۾ ڪم ڪرڻ وارن رضاڪارن، ڊاڪٽرن تي القاعده جو نالو ڏني پابندي لڳائي پئي وڃي گرفتاريون ڪيون پيون وڃن انهن جا اثاثا ضبط ڪيا پيا وڃن ته جنين عالمي نظام جو نفاذ آسان ٿي وڃي ڏهه روپيه ڏني ڪري ڏهن جڳهن تي پيا دهل وڄايون (جنين ته مان ڳالهه جي شروع ۾ لکي چڪو آهيان) اسان تي ظلم ڪريو ۽ جيڪڏهن اسين پنهنجي پاڻن جي زخم تي مرهم رکون ته اهو به نه رکڻ ڏنو وڃي. انهيءَ عالمي سازش جو مقابلو ڪرڻ لاءِ اسان کي گهٽي ڪان گهٽا پلاني وارا ادارا کولڻا پوندا. پاڻ ﷺ جن فرمايو ته جڏهن بندو پنهنجي ڀاءُ جي خدمت ڪندو آهي(236) اهڙي طرح جيڪو پنهنجي ڀاءُ جي مسئلا حل ڪندو آهي الله تعالى ان جا مسئلا حل ڪندو آهي.(237) جيڪو پنهنجي ڀاءُ جي تڪليف دور ڪندو آهي الله تعالى ان جي تڪليف دور ڪندو آهي (238) پاڻ ﷺ جن فرمايو "من قضي لا خيه حاجة كان بمنزلة من خدم الله عمره" (239) پنهنجي ڀاءُ جي ضرورت پوري ڪرڻ ائين آهي جنين سڄي عمر الله تعالى جي خدمت ڪرڻ آهي. حالي جا ته خوب چيو آهي.

<u>وه نبيون مين رحمت لقب پاني والا</u>
<u>مرادين غريبون کي برلاني والا</u>
مصيبت مين غيرون کي کام آني والا
وه اپني پراني کا غم کهاني والا
<u>فقيرون کا ملجاضعيفون کا ماوی</u>
<u>يتيمون کا والي غلامون کا مولی</u>

خلق جي خدمت ڪهڙي طرح ممڪن آهي؟ ان جي عملين شڪلين جي نشاندهي ۾ پنهنجي هڪ ٻئي ڳالهه خدمت ڪميٽين جي عنوان سان لائحه عمل اسوه حسنه جي روشني ۾ ڪري چڪو آهيان.

علم انسانيت جو معراج، معرفت حق جي ڏاڪڻ، روحاني ۽ عادي ترقي جو سرچشمو، ديني ۽ دنيوي ڪمال جي اوج، جي ستارن تائين پهچڻ جو مؤثر ذريعو، دنيا ۽ آخرت جي فتح ۽ ڪاميابي جو سبب تهذيب ۽ ثقافت جي جان، انساني دل ۽ دماغ جي تعمير ۽ ذهني قوتن جي نشوونما جو واحد ذريعو آهي. قرآن ڪريم پاڻ ﷺ کي دنيا ۾ موڪلڻ جو مقصد ئي تعليم ڪتاب و حڪمت بيان ڪيو آهي.

(241) ان موضوع تي عربي ۽ انگريزي ۾ ڪيئي هزار ڪتابون لکيون ويون آهن (242) منهنجي به هڪ ڳالهه"پاڪستان جي لاء مثالي نظام جي تشڪيل نبيﷺ جي تعليم جي روشني ۾" وزارت مذهبي امور 2002ء ۾ شايع ٿي چڪو آهي. (243) علم ٿي اها صنف آهي جنهن جي بدولت الله تعالى آدم کي بين تي فضيلت ڏني (244) انهيءَ علم جي بدولت حضرت سليمان، بي بي بلقيس جو تخت گهرايو.(245) انهيءَ جي بدولت عام انسانن کي هڪبني تي فضيلت آهي. (246) پاڻﷺ مديني منوره هجرت ڪرڻ بعد مسجد جي تعمير ڪئي. جنهن ۾ مدرسي جو ڪم هلايو مڪي مڪرمه ۾ ٿي خفيه درگاهون هيون. (247) پاڻﷺ جن ان جي اهميت کي نمايان ڪرڻ لاء فرمايو"انما بعثت معلما"(248) مان معلم ڪري موڪليو ويو آهيان ۽ علماء منهنجا وارث آهن. (249) مديني ۾ درسگاه کان علاوه ٿي مسجدون بني زريق، قباء، نقيع الخضمات ۾ تعليمي ادارا قائم ڪيا ويا. (250) هي سلسلو وڌندو ويو حالانکه بقول قاضي اطهر مبارڪپوري جي نوي درسگاهون قائم ٿي ويون(251) ۽ انهن درگاهن ۾ ان زماني جا جديد علم سان گڏ جديد ٻوليون سکڻ جي ترغيب به ڏني وئي جنهن جو تفصيلات منهنجي مقالي (ڳالهه) ۾ موجود آهي. (251) اسان کي به گهرجي دورحاضر جي علمن ۽ ٽيڪنالوجي جي وڌاءُ جي لاء زياده کان زياده ادارا قائم ڪيون ۽ علم جي ذريعي دشمنن جو مقابلو ڪريون. پاڻﷺ جن دعا فرمائيندا هئا ته"اللهم انفعني بما علمتني و علمني ما ينفعني وزدني علما" (253) اي الله! مونکي جيڪو علم عطا ڪيو آهي ان مان فائدو حاصل ڪرڻ جي توفيق عطا فرماء ۽ جيڪو علم نفعي وارو هجي اهو ٿي مونکي عطا فرماء ۽ منهنجي علم ۾ اضافو فرماء.

<u>جديد معلومات پهچائڻ جي ذريعن ۽ تبليغ اسلام جي ذميداري</u>

دعوت ۾ تبليغ اسلام جو اهم ترين ايجنڊا رهيو آهي.

يعني الله ۾ ان جي رسولﷺ جي طرف کان دعوت ڏيڻ. ابن جرير تعريف ڪئي ٿي آهي "دعوة الناس الي الاسلام بالقول والعمل" (254) يعني زبان ۾ عمل سان ماڻهن کي اسلام جي دعوت ڏيڻ تبليغ جو مفهوم به پهچائڻ آهي. (255) قرآن ڪريم ۾ انذار (256) دعوت ۾ گهرائڻ جي معنى ۾ آيو آهي. (257) پاڻﷺ جن جي حفاظت جي ذميداري وٺندي الله تعالى تبليغ جو حڪم ڏنو. (258) پاڻﷺ جن ان وقت جي ميڊيا يعني ڪوهه فاران تي چڙهي ڪري ماڻهن کي اسلام جي دعوت ڏني ۽ قرآن ڪريم حڪم ڏنو ته مسلمانن ۾ هميشه هڪ جماعت اهڙي هجي جيڪا

ماڻهن کي ساڻ ڪمن ڪرڻ جا حڪم ڏيندي رهي، برن ڪمن کان روڪيندي رهي. (259) پاڻ ﷺ جن فرمايو "فليبلغ الشاهدالغائب" (260) جيڪو موجود آهي اهو غير موجود شخص تائين منهنجي تعليم پهچائي، توڙي جو ننڊي ڳالهه ڇو نه هجي (261) قرآن ڪريم ان جو طريقوبڌايو ته حڪمت ۽ سٺي طريقي سان هجي، (262) ڪنهن جي مقدس ماڻهو کي گار نه ڏني وڃي(263) اهاني وجه آهي سيرت انسائيڪلو پيڊيا موسوعته نظرةالنعيم جي قول نگار داعي (دعا ڪندڙ) جي لاء 14 شرطون لکيون آهن جنهن جو لحاظ رکڻ گهرجي. (264) اسلام جي خلاف پوري دنيا ۾ جيڪو پروپيگنڊا ٿي رهيو آهي. ان عالمي نظام کي ناڪام ڪرڻ جي لاء هر اسلامي ملڪ کي هڪ چئنل مختص ڪرڻ گهرجي جيڪو دنيا جي اهم ترين زبانن(بولين) ۾ اسلام جو تعارف ڪرائن ۽ اسلامي احڪامات ۽ تاريخ تي لڳايل الزامن جو جواب ڏين. دور حاضر ۾ جهاد جي هي صنف گهڻي اهميت رکي ٿي ۽ منهنجو خيال آهي ان جي لاء معلومات پهچائيندڙ ذريعن جي هر صنف کي ڀرپور انداز ۾ استعمال ڪرڻ گهرجي ان موقعي تي اسان جي لاء هي خبر ڳڻتي جوڳي آهي ته پنٽاگون بس انفارميشن يعني ڪوڙي پروپيگنڊا جي لاء هڪ شعبو قائم ڪيو آهي ۽ ان جي لاء تمام وڏي رقم مخصوص ڪئي آهي.

اسلامي تهذيب جي وڌاءُ ۽ تحفظ جي ذميداري

تهذيب ڪلچر جي معنى رکندي آهي. ان لاء انگريزي ۾ سويلائزيشن (Civilization) عربي ۾ تمدن جو لفظ استعمال ٿيندو آهي. (265) اسلامي تهذيب جو اصل بنياد اهو ئي آهي جيڪو اسان اسلامي قانون جي اصل بنياد ۾ مٿي ذڪر ڪري چڪا آهيون. جڏهن ته مغربي تهذيب جي بنياد عادتون، روايتون عوامي خواهشون آهن. والدين جو اولاد سان ۽ اولاد جو والدين کان لاتعلقي، ازدواجي نظام جو خاتمو، هم جنس پرستي جو قانون تحفظ فحاشي ۽ خود غرضي اهم نڪتا آهن جنهن کي ميڊيا جي ذريعي اسان جي معاشري ۾ اندر گهسيو پيو وڃي.

والدين ۽ اولاد جو تعلق

حالانڪه اسلام والدين جي سلسلي ۾ وصيت ڪندي (266) فرمايو انهن کي اف به نه چئو (267) انهن سان حسن سلوڪ مان بيان ڪري چڪو آهيان. (268) ٿورو مجڻ جو رويو رکو (269) پاڻ ﷺ جن فرمايو ماءُ جو پيءُ کان ٽي درجا وڌيڪ حق آهي. (270)

اهڙي طرح اولاد جا حق مقرر ٿيا آهن جيڪي مان مٿي انساني حقن ۾ بيان ڪري چڪو آهيان. مغربي تهذيب جي برعڪس ٻنهي کي هڪ ٻئي تي خرچ ڪرڻ ۽ خدمت ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي. (271) اولهه ۾ اولاد جوان ٿي ڪري آزاد ٿي ويندي آهي، والدين پوڙها ٿيڻ کانپوءِ پوڙهن جي لاءِ مخصوص ڪيل ادارن ۾ منتقل ٿي ويندا آهن جتي سال ۾ هڪ دفعو گلدستو ڏنو ويندو آهي. شاعر سچ چيو آهي.

<u>تمهاري تهذيب اپني خنجر سي آپ هي خودڪشي ڪري گي</u>

<u>جو شاخ نازڪ په آشيانه بني گا نا پائيدار هوگا</u>

مغرب ۾ هر شخص پنهنجو بل پاڻ ادا ڪندو آهي، اسلام ۾ جيڪو شخص پنهنجي گهرواري، ٻچن تي خرچ ڪندو آهي. پاڻ ﷺ جن فرمايو ان تي ان کي صدقي جو ثواب ملندو آهي (272) جيڪو نياڻين جي پرورش ڪندو اهو جهنم کان محفوظ رهندو(273).

<u>حياء و حجاب</u>

شرم ۽ حياء اسلامي تهذيب جو اهڃاڻ آهي اهائي وجه آهي وفاقي شريعت، عدالت، عرضداشت 1/40 1991ء جي جواب ۾ تفصيلي فيصلو ڏنو آهي. (274) جنهن ۾ سيني پلسن جي نشاندهي ڪئي آهي. ان جي نفاذ سان فحاشي جو خاتمو ممڪن آهي مغرب عورتن جي آزادي جي نالي تي انهن کي فقط شين جو اشتهار بڻايو آهي. ٽي وي، بسڪيٽ، پکا، فرج هر اشتهار ۾ عورت جو احترام نه نڪله حاصل ڪرڻ آهي. (275) قرآن ڪريم عورت کي مقدس مرتبو ڏنو آهي ۽ حڪم ڏنو آهي پردي سان اجنبي ماڻهن جي سامهون اچن (276) شاعر چوي ٿو ته.

<u>وجود زن سي هي ڪائنات مين رنگ</u>

<u>اس ڪي ساز سي هي زندگي ڪا سوز درون</u>

<u>خانداني منصوبه بندي</u>

اسلامي تهذيب ۾ مرد ۽ عورت کي انفرادي طور تي آزادي ڏني وئي آهي ته اهي پنهنجي حالات جي مناسبت سان زندگي جي منصوبه بندي ڪن پر ڪيڏانڻ جي خوف، کان اولاد کي نه مارين(277) رزق الله جي ذمي آهي. (278) پر بيجنگ ڪانفرنس اقوام متحده جي ان منصوبي کي مسلمانن تي زبردستي مسلط ڪرڻ جي خواهش رکي ٿي. (279) مغرب ۾ افزائش 1.7 سيڪڙو آهي. جنهن کي هاڻي وڏي جدوجهد جي باوجود به وڌائي نه سگهيو آهي. لهذا سڄي توجه مسلمانن جي 6.5 سيڪڙو گهٽ ڪرڻ مقصد آهي ته مسلمان

عددي اعتبار سان نه وڏي سگهن (280) ضرورت آهي تمام مسلم حڪومتون استعمال ۾ اچڻ وارن اوزارن ۽ دوائن تي پابنديون لڳائين (281) هي اجتماعي مسئلو ناهي جو سرڪاري اشتهارن تي ڪروڙين روپيا خرچ ٿين. (282)

<u>اغيار کي افکار و تخيل کي گدائي</u>

<u>کيا تجهه کو نهين اپني خودي تک بهي رسائي</u>

<u>رسم و رواج</u>

هر قوم جا ماڻهو پنهنجي علائقي رسمن کان متاثر ٿيندا آهن. اهوئي اسان جو حال آهي پر هر مسلمان ملڪ يا غير مسلم ملڪ ۾ مسلمان جدي رسمون ۽ رواج کي مذهب سمجهي عمل ڪندا آهن. ان جو سرڪاري سطح تي خاتمو ٿيڻ گهر جي جنين ڏاج، ڪاروڪاري، عورتن کي وراثت جو نه ملڻ، خون بها ۾ ڏيڻ، قرآن پاڪ سان شادي جهڙا مسئلا شامل آهن. شادي جي ڪاڌي تي پابندي، ان حوالي سان حڪومت جو سٺو قدم آهي.

<u>حقيقت خرافات مين کهوني</u>

يه امت روايات مين کهو گئي

احتساب

زندگي جي هر شعبي ۾ احتساب کي تهذيب جو حصو سمجهي نافذ ڪرڻ گهرجي پاڻ ﷺ جن فرمايو"**الاکلکم راع و کلکم مسول عن رعيته**" (283) توهان مان هر ماڻهو نگهبان (محتسب) آهي ۽ هر ماڻهوءَ کان ماتحتن جي باري ۾ پڇا ٿيندي. احتساب جي معنى آهي نگراني (284) ۽ سزا ڏيڻ (285) قرآن ڪريم ۾ هر لفظ ڇنن معنائن ۾ استعمال ٿيو آهي. (286) ابن خلدون لکيو آهي هي امربالمعروف ۽ نهي عن المنڪر جو ديني منصب آهي. (287) پاڻ ﷺ جن جن احتساب کي رواج ڏيندي فرمايو اي انسانو! پنهنجو احتساب ڪريو، ان کان اڳ جو توهان جو حساب ڪيو وڃي. (288) قيامت جي ڏينهن سڀني جو احتساب ٿيندو (289) هر مسلمان جو فرض آهي ته اهو پنهنجي ماتحت، اولاد، زال، ملازم، عوام جي عملن ۽ افعالن جي نگراني ڪري. انهن کي جهنم پاڻ بچائي (290) ۽ ان ڪم جي لاءِ هڪ مستقل جماعت هجڻ گهرجي (291) جن ماڻهن احتساب جو عمل ڇڏي ڏنو قرآن پاڪ انهن جي مذمت ڪئي آهي. (292) حڪومت هي تمام سٺو قدم کنيو آهي جو ضلعي نظام نافذ ڪري پوسي ڪان ضلعي مانيٽرنگ نظام قائم ڪري ڇڏيو آهي. ضرورت ان ڳالهه جي آ ان کي اڃا بهتر بڻايو

وڃي ۽ تحفظ فراهم ڪيو وڃي جيڪڏهن اسان احتساب ڪي وٺون ته صحافي قلم جي ذريعي عالم ۽ تصنيف جي ذريعي حڪمران قانون جي ذريعي نافذ ڪن ۽ ڪنهن ڪي به احتساب کان بالاتر نه ٿيڻ ڏين ته انشاءالله اسان جلد داخلي مسئلن تي ضابطو آڻي وٺندا سي. ان موضوع تي منهنجو تفصيلي مقالو وزارت مذهبي امور اسلام آباد شائع ڪري چڪيو آهي. (293).

خدا ني اس قوم کي آج تک حالت نهين بدلي
نه هو جس کو خيال آپ اپني حالت بدلني کا

تجويزون

جيڪڏهن اسان نيوورلڊآرڊر کان بچڻ ۽ اسلامڪ ورلڊآرڊر جنهن کي مان امن جو بين الاقوامي قانون (International Law of Peace) سمجهندو آهيان جي نفاذ جا خواهش مند آهن جنهن جي خواهش هر مسلمان کي هجڻ گهرجي ته بحيثيت فرد، سربراهه ۽ رهنما اسان جي ذميداري آهي اسان مٿي ڏنل نڪتن تي عمل ڪرڻ سان گڏ هيٺ درج ٿيل تجويزن تي عمل ڪريون نه وري دشمن جي اڳيان پيالو جهليون. شاعر سچ چيو آهي.

هم لاکهه ڪرين ان سي تعاون کي توقع
افرنگ کا ڪردار بدل هي نهين سکتا
مغرب سي نه رکهه روشني طبع کي اميد
سورج ڪبهي مغرب سي نکل هي نهين سکتا

موجوده نيو ورلڊ آرڊر ۾ اصلاح جي لاءِ سيپٽيمبر 1991ء ۾ ڪولمبو ۾ 60 مسلمان ملڪن جي ڪانفرنس ٿي. جنهن ۾ 125 نمائندن شرڪت ڪئي ۽ ابتدائي ست نڪتا تجويز ڪيا. (i) اسان بحيثيت مسلمان ان ڳالهه تي ايمان رکندا آهيون تمام انسان آدم ۽ حوا جي اولاد هجڻ جي ناطي سان برابر آهيون. ان لاءِ نئين عالمي نظام جو بنياد برابري ۽ مساوات تي هجڻ گهرجي. (ii) اسلام جو انساني بهبود جي لاءِ نقطهء نگاه مثبت ۽ صحت مند مسابقت تي ٻڌل آهي. اهڙي طرح زندگي جا اعلى قدر حاصل ڪري سگهجن ٿا. (iii) اسلام جو زندگي جي باري ۾ ايجنڊا ملٽهن معاشرن ۽ قومن جي وچ ۾ انصاف تي ٻڌل آهي. (iv) اسلام ۾ هڪبئي سان تعلقات جي بنياد ۽ رواداري آهي. (v) ' لام هر قسم جي تشدد کان منع ڪري ٿو توڙي جو اهو تشدد اسلام آڻ ۽ ... نه هجي. (vi) اسلام انسان جي معاشي مسئلن کي بنيادي

اهميت ڏي ٿو. پرامن معاشري جي قيام جي لاءِ معاشي مسئلن جو حل
ضروري آهي. (vii) اسلام انصاف جي حصول ۾ هر قسم جي رڪاوٽ
ختم ڪرڻ جي حق ۾ آهي(294). (viii) تنين ورلڊآرڊر ڪي اقوام متحده
جي تابع ڪيو وڃي. (ix) اقوام متحده ۾ پنجن ملڪن جي ويٽو پاور ۾
توسيع ڪري تنين دنيا جي ملڪن، غير جانبدار ملڪن 46 اسلامي ملڪن
ڪي به يا گهٽ ۾ گهٽ هڪ مسلمان ملڪ (جنهن جو مستحق يقيناً
پاڪستان آهي) ڪي ويٽو پاور جو حق ڏنو وڃي. (x) جنهن وٽ گهڻو
اصلحو آهي پهريان اهو پاڻ پنهنجو اسلحو ختم ڪري يا گهٽ ڪري.
(xi) هر ملڪ جي لاءِ هڪجهڙا قانون ٺاهيا وڃن. (295) زياده بهتر
صورت اها آهي ته اسلامڪ ورلڊآرڊر تي مسلمان حڪمران ڪي متفق
ڪري پنهنجي اند ان جو نفاذ ڪيو وڃي. (i) اقوام متحده جي طرز تي
يونائيٽڊ اسلامڪ آرگنائزيشن (يو آءِ او) تشڪيل ڏني وڃي. (ii)
سموري واپار ۽ معيشت ڪي (يو آءِ او) تنظيم جي ممبرن جي وچ ۾
پابند ڪيو وڃي. (iii) تمام اسلامي ملڪن ۾ شهنشاهيت، ملوڪيت،
اميريت جي جاءِ تي شورائين قائم ڪئي وڃي. (iv) اسلامي ملڪن جي
وسيلن ڪي صرف ميمبرن جي لاءِ وقف ڪيو وڃي. (v) ميمبر ملڪن
جي وچ ۾ هڪ مضبوط دفاعي معاهدو تشڪيل ڏنو وڃي جنهن جي
تحت هڪ رڪن تي جنگ ڪي سڀني ملڪن تي جنگ تصور ڪيو وڃي ۽
متحد ٿي مقابلو ڪيو وڃي. (296) (vi) بين الاقوامي اسلامي عدالت
قائم ڪئي وڃي جيڪا مسلمان ملڪن جا تڪرار حل ڪري. (vii) اسلامي
عالمي بئنڪ قائم ڪيو وڃي. (297) (viii) معاشي استحصال کان بچڻ
لاءِ اي اي سي (يورپي اڪنامڪ ڪميونٽي) جي طرز تي مسلم اڪنامڪ
ڪميونٽي (ايم اي سي) قائم ڪن ۽ ان جي تحت اسلامڪ ڪامن مارڪيٽ
جي تشڪيل ڏين ۽ هيءَ تجويز مڪه ڊڪليئريشن ۾ نه منظور ٿي چڪي
آهي. (جهڙي طرح يورپ ڏني چڪو آهي). (298) (xi) تمام مسلمان
ملڪ يورپين يورو جي طرز تي پنجن سالن جي لاءِ ابتدا ڪنهن هڪ
ملڪ جي ڪرنسي ڪي ترجيحي طور تي استعمال ڪن پوري مستقل
پنهنجي ڪرنسي جاري ڪن. (x) اسلامڪ چيمبر آف ڪامرس اينڊ
انڊسٽريز قائم ڪيون وڃن. (xi) مسلمان ملڪ پنهنجي درميان آزاد
تجارت ڪي وڌائن. (xii) اهي شيون جيڪي مغربي ملڪن کان مسلمان
ملڪن ۾ درآمد ڪيو وينديون آهن، ترجيحي بنيادن تي انهن جون
انڊسٽريز قائم ڪيون وڃن ته جئين مسلمانن جي دولت مسلمان ملڪن
جي ... رهي. (xiii) مسلمان جڪارتا ڪانفرنس (299) جي روشني ۾

جديد ٽيڪنالوجي جي حصول ان ۾ ڪمال ۽ ان جي وڌاءُ جي لاءِ اداري جو قيام عمل ۾ آڻين. (xiv) بين الاقوامي قانونن جي حوالي سان جيڪو اسلحو وڪڻڻ تي پابندي ناهي اهو اسلحو مسلمان ملڪن پاڪستان يا جيڪو اسلامي ملڪ تيار ڪري ته ان ڪان خريد ڪن. (xv) هر اسلامي ملڪ تنڍي اسلحي جي تياري پنهنجي ملڪ ۾ ڪري ۽ پاڪستان کي گهرجي ته اها ٽيڪنالوجي انهن کي منتقل ڪري. (xvi) وچ ايشيا جي مسلمان ملڪن ڏانهن خاص توجه ڏنو وڃي. (xvii) ڪوبه مسلمان ملڪ چاهي ڪيڏي به وڏي غلطي ڇو نه ڪئي هجي دنيا جي ڪنهن به طاقت کي ان تي حملي جي اجازت نه ڏني وڃي ۽ نه ورِي ان حملي جو حصو بڻجي نه ته پهريون افغانستان، اڄ عراق، سڀاڻي پاڪستان ۽ ايران جو وارو ايندو. (xviii) اسلامڪ ملڪ نيو ورلڊآرڊر جو مقابلو ڪرڻ لاءِ انهن ملڪن سان ويجهڙائي وارا تعلق قائم ڪن جيڪي ان قانون جي مخالفت ڪري رهيا آهن. جنين چين، جرمني، فرانس وغيره. (xix) مسلمان ملڪ زياده کان زياده فلاحي ادارا قائم ڪن ۽ هڪٻئي جي مدد ڪن، جنهن پاڻ ﷺ جن سڀني مسلمانن کي هڪ جسم جي مثل(300) قرار ڏنو آهي ۽ فلاحي ادارن جي استحڪام جي لاءِ فائونڊرز (بنياد وجهندڙن) کي خصوصي رعايتون ڏنيون وڃن. (xx) جن مغربي ملڪن ۾ اسلام ۽ اسان جي پياري نبي ﷺ جي شان مبارڪ ۾ گستاخيون ... وڃن انهن کي اجتماعي احتجاج ريڪارڊ ڪرايو وڃي ۽ ... ڌمڪي سان گڏ انهن جي بيهوده ڳالهين جو علمي جواب ... وڃي. ... پنهنجي هن ڳالهه جي باري ۾ هيءَ دعوى ته ڪو ڪري ... نه هي ڪلوسر آخري اکر آهي، ها هي دعوى ضرور ڪري سگهان ٿو ته تحقيق ۽ جستجو جي ڪتبن سان پريل ماڻريءَ (واري) ۾ ڪنهن به نڪتي جي پل ناهي ڪئي ۽ هن ڳالهه (قول) جو حق ادا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. بقول مولانا ظفر علي خان

سرکار دو جهان کا بذکر مجهي غلام
ميرا بهي نام تابابد زنده کرديا
هوتا هي جن مين نام رسول خدا بلند
ان محفلون نے مجهه کو نمائيند کرديا.

"اللهم اني اعوذبک من علم لا ينفع ومن دعاء لا يسمع و من قلب لا يخشع ومن نفس لا تشبع"

تمت بالخير

حواشي و حواله جات

1. القرآن سوره الرحمن48/55
2. سوره سبا 28/34
3. Arın-strong' Karen Muhammad Awestern Attempt under standing Islam London 1992, p. 266
4. ساجدالرحمن، پيغمبر اخلاق، اسلام آباد، ادارو تحقيقات اسلامي ص/ 154.
5. سوره الاحزاب/2
6. خالد علوي، ڊاڪٽر اسلام ۽ بنيادي انساني حقوق، اسلام آباد، دعوة اڪيڊمي بين الاقوامي اسلامي يونيورسٽي 2002ءص/2
7. سوره فصلت/15
8. سوره النازعات/24
9. ماهنامه ترجمان القرآن لاهورمقاله پروفيسر ڊاڪٽر محمود احمد غازي دسمبر 1996ء ص/51 .
10. نسو ڪوتليه چاڻڪيه، ارٿ شاستر، مترجم سليم اختر، لاهور، نگارشات اردو بازار 1999ء
11. ماهنامه ترجمان القرآن لاهورمقاله پروفيسر ڊاڪٽر محمود احمد غازي دسمبر 1996ء ص/52
12. هيڪل، محمد حسين، حيات محمد، لاهور، ادارو ثقافت اسلاميه 1990ءص/84

13. ابن خلدون، تاريخ ابن خلدون ڪراچي، نفيس اڪيڊمي 1986ء ص/154
14. ندوي، ابوالحسن علي، انساني دنيا تي مسلمانن جو عروج زوال جو اثر لکنو، مڪتبه اسلام ص/85
15. حامد انصاري، مولانا اسلام جو نظام حڪومت، لاهور الفيصل، اردو بازار، ص/41
16. حامد انصاري، مولانا اسلام جو نظام حڪومت،ص/6
17. سوره البقره258/2, سوره الانبياء69/21
18. سوره الانعام74/6، سوره التوبه114/9
19. سوره القصص4/28
20. سوره القصص5/28
21. سوره القصص13-7/28
22. فهرست لاء نسو ويلم بيلم جي "روگ سٽيٽ" بدمعاش امريڪه مترجم سيد ناصر علي لاهور صبيح پبليشرز اردو بازار 2003ءص/171 ۽ ماهنامه ساحل ڪراچي ج/13، ش/10، اڪتوبرڪان ڊسمبر2001ء ص/34 ڪان 43 ۽ جنگ ميگزين 22 ڊسمبر 200ءص/6 7
23. سوره بقره 11/2
24. روزنامه جنگ ڪراچي 95-5-10، مضمون ڊاڪٽر طاهر القادري ص/3
25. ماهنامه ترجمان القرآن لاهور مقاله پروفيسر ڊاڪٽر محمود احمد غازي ڊسمبر 1996ء ص/56
26. روزنامه جنگ ڪراچي 95-5-10 ص/3
27. احمد سليم نئون عالمي نظام ۽ پاڪستان (مقالات) مقاله جوهر مير، لاهور فڪشن هائوس مزنگ روڊ 1991ء ص/16
28. ايضاً مقاله ڪرسٽوفر هچنز ص/57
29. ايضاً مقاله جوهر مير، ص/57
30. روزنامه نوائي وقت ڪراچي 92-5-10
31. روزنامه امن ڪراچي 7/سيتمبر 1997ء، ص/6، جنگ ڪراچي95-5-31 اور 94-11-23
32. روزنامه حريت ڪراچي 94-12-19
33. روزنامه جنگ ڪراچي، مارچ 1992ء
34. روزنامه جنگ ڪراچي 1991ء، مقاله ڊاڪٽر طاهر القادري

35. روزنامه جنگ ڪراچي،95-5-10، ص/3
36. نسو نيا عالمي نظام اور پاڪستان، ص/7
37. روزنامه جنگ ڪراچي، مارچ 1992ء
38. Aziz, Dr. Frida J. New World Order the 21st Century Islamabad Monza Corporation 1992 p.3
39. As Abow p.3
40. روزنامه جنگ ڪراچي 9/مئي 1991ء
41. The New World Order (contrasting theosies) Edited by Birthe Hansen, London Macmillan Press Ite 2000 p.18
42. جنگ ڪراچي 97-4-2
43. جسارت ڪراچي، 95-5-14
44. جنگ ڪراچي، 94-11-23
45. جسارت ڪراچي، 92-4-8
46. ملڪ، امجد حيات نيوورلڊآربر، لاهور، نيو چوبرجي پارڪ 1996ء، ص/11
47. جنگ ڪراچي 94-10-9
48. روزنامه جنگ ڪراچي 95-5-10
49. روزنامه جنگ ڪراچي 1991ء
50. روزنامه جسارت ڪراچي 91-6-19
51. ماهنامه ساحل ڪراچي، ج/ا،ش/11نومبر دسمبر 2001ء، ص/3
52. ايضاً، ص/51
53. ايضاً، ص/89
54. ماهنامه ترجمان القرآن مارچ 1997ء
55. ماهنامه ساحل ڪراچي، ج13،ش/11، نومبر دسمبر 2001ء ص/8
56. ايضاً،ص/9
57. ماهنامه ساحل ڪراچي اڪتوبر تا دسمبر 2001ء، ص/23
58. ماهنامه ساحل ڪراچي، ج/13، ش/11، نومبر دسمبر 2002ء، ص/41-44
59. احمد سليم، نيا عالمي نظام اور پاڪستان ص/90

60. جنگ سنڌي ميگزين، 22/ڊسمبر 2002ء ص/6-7
61. ماهنامه ساحل ڪراچي، ج/13، ش/10، اڪتوبر ڊسمبر 2001ء ص/34 کان 46
62. وليم بيلم روگ سٽيٽ ترجمو مدمعاش امريڪه مترجم سيد ناصر علي، ص/171
63. Chomsky Noam World Order Old and New. London Pluto press 1994-1996.
64. ماهنامه ساحل ڪراچي، ج/13، ش/10
65. احمد سليم، نيا عالمي نظام اور پاڪستان ص/65
66. ماهنامه ساحل ڪراچي، ج/13، ش/11، نومبر ڊسمبر 2001ء
67. ماهنامه ساحل ڪراچي، ج/13، ش/10، اڪتوبر کان ڊسمبر 2001ء، ص/89 کان 96
68. ايضاً، ص/25
69. ڪياني، پروفيسر محمود، دساتير عالم، لاهور، رهبر پبلشرز ڪراچي، 1992ء ص/31-33
70. سنديلوي، مولانا محمد اسحق، اسلام کا سياسي نظام اسلام آباد نيشنل بک فائونڊيشن 1989ء ص/25-28
71. حميدالله، ڈاڪٽرمحمد، خطبات بهاولپور، اسلام آباد، اداره تحقيقات اسلامي 1992ء ص/160
72. ڈاڪٽرمحمدحميدالله، قانون بين الممالک، مکتبه ابراهيميه حيدرآباد دکن، ص/36-37
73. القرآن2/190-195
74. القرآن9/7
75. القرآن4/75
76. القرآن8/72
77. القرآن8/58
78. القرآن2/256، 6/109، 10/100
79. القرآن9/29
80. القرآن47/4
81. القرآن9/6
82. القرآن7/10
83. القرآن8/16
84. القرآن4/88-59، 91، 11، 12، 8/60، 9

85. ڊاڪٽر محمد حميدالله، عهد نبوي ﷺ نظام حڪمراني، ڪراچي اردو اڪيڊمي سنڌ، 1987ء،ص/133-134
86. سوره البقره208/2
87. سوره النجم/23
88. سوره النجم/28
89. سوره الروم/29
90. سوره الحج/8-9
91. سوره القصص/50
92. سوره مريم/43
93. سوره الانبياء/74
94. سوره القصص/14
95. سوره الانبياء/79
96. سوره بقره/120
97. روزنامه جنگ ڪراچي 1991ء
98. ابن هشام السيرة النبوية تحقيق طهٰ عبدالروف بيروت دارالجيل،ص/185 ج/4، ۽ سيرت حلبيه ترجم ام السير علي بن برهان الدين حلبي مترجم محمد اسلم ڪراچي دارالاشاعت 1999،ص/290، ج/6
99. ابن هشام السيرة النبوية تحقيق طهٰ عبدالروف بيروت دارالجيل،ص/185 ج/4، ۽ سيرت حلبيه ترجم ام السير علي بن برهان الدين حلبي مترجم محمد اسلم ڪراچي دارالاشاعت 1999،ص/290، ج/6
100. ابن هشام السيرة النبوية تحقيق طهٰ عبدالروف بيروت دارالجيل،ص/185 ج/4، ۽ سيرت حلبيه ترجم ام السير علي بن برهان الدين حلبي مترجم محمد اسلم ڪراچي دارالاشاعت 1999،ص/290، ج/6
101. ابن هشام السيرة النبوية تحقيق طهٰ عبدالروف بيروت دارالجيل،ص/185 ج/4، ۽ سيرت حلبيه ترجم ام السير علي بن برهان الدين حلبي مترجم محمد اسلم ڪراچي دارالاشاعت 1999،ص/290، ج/6
102. ابن هشام السيرة النبوية تحقيق طهٰ عبدالروف بيروت دارالجيل،ص/185 ج/4، ۽ سيرت حلبيه ترجم ام السير علي

بن برهان الدين حلبي مترجم محمد اسلم ڪراچي دارالاشاعت 1999،ص/290، ج/6

103. ابن هشام السيرة النبوية تحقيق طہٰ عبدالروف بيروت دارالجيل،ص/185 ج/4، ۽ سيرت حلبيه ترجم ام السير علي بن برهان الدين حلبي مترجم محمد اسلم ڪراچي دارالاشاعت 1999،ص/290، ج/6

104. سوره النساء، 135/4

105. المناوي، محمد عبدالروف التوقيف علي مهمات التعارف القاهره 1410ء ص/64

106. سوره النساء 105/4

107. سعدالله، حافظ محمد، نفاذشريعت ۾ تدريج، لاهور مرڪزتحقيق ديال سنگهه ٽرسٽ روڊ ص/37

108. سهيلي، روض الانف، القاهره مڪتبة الڪليات الازهرية ص/157 ج/1

109. ابن سعد، طبقات ابن سعد بيروت دارصادر، ص/128، ج/1

110. سهرياني، پروفيسر عبدالحق بلوچ، اسلامي رياست ۾ علاقائي حقوق جو تصور، جيڪب آباد، مڪتبه اصلاح ملت 1990ء، ص/87

111. الصديقي، محمد بن علان، دليل الفالحين القاهره دارالريان 1407ء ص/514، ج/1، ۽ جامع العلوم والحڪم بن رجب الحنبلي القاهره، مؤسسة الڪتب، ص/211

112. جرجاني، التعريفات بيروت، دارالڪتب العلمية 1403ء ص/48

113. العسقلاني، ابن حجر، فتح الباري القاهره، دارالريان للتراث 1407ء، حديث نمبر 2447، ج/5 ۽ صحيح مسلم حديث نمبر 2578

114. العسقلاني، ابن حجر، فتح الباري، حديث نمبر 2444، ج/5

115. سوره بقره11/2

116. الڪفوي، ابوالبقاءالڪليات معجم المصطلحات و الفروق اللغوية بيروت، مؤسسة الرسالة 1993ءص/154

117. سوره المائده/33

118. سوره الاعراف/142

119. سوره القصص/76

.120 سوره العنڪبوت/30
.121 حامد الانصاري، مولانا، اسلام جو نظام حڪومت، لاهور، الفيصل ناشران اردو بازار، ص/300
.122 پاني پتي، قاضي ثناءُالله، تفسير مظهري، ڪراچي، مظهري ڪتب خانه، ص/162، ج/2
.123 حامد الانصاري، مولانا، اسلام جو نظام حڪومت، ص/301، بحواله فتح الباري ص/286، ج/13
.124 العسقلاني، ابن حجر، فتح الباري، ڪتاب بدءالاذان، ص/61، ج/6
.125 ابن جرير طبري، تاريخ طبري، ص/273، ج/2، ۽ تاريخ ابن ڪثير، ص/45، ج/2
.126 ابن ڪثير، تاريخ ابن ڪثير، ص/296، ج/3
.127 ابن جرير طبري، تاريخ طبري، ص/11، ج/3، ۽ تاريخ ابن ڪثير، ص/13، ج/3
.128 ابن ڪثير، تاريخ ابن ڪثير، ص/142، ج/4 ۽ تاريخ طبري، ص/68، ج/3
.129 ابن ڪثير، تاريخ ابن ڪثير، ص/354، ج/4
.130 ابن ڪثير، تاريخ ابن ڪثير، ص/99، ج/5
.131 البخاري، محمد بن اسماعيل صحيح البخاري، ص/872، ج/5
.132 Al-Khudrawi Deeb. Addiction ory of Islam term berut 1995. p 101
.133 القونوي، قاسم بن عبدالله اميرعلي، انيس الفقهاء، سعودي عرب، جده، دارالوفاء 1986ء ص/216
.134 نسو المعجم المفهرس محمد فؤاد عبدالباقي، تهران 1376ء ص/265
.135 نسو جهانگيري قرآني اشاريه، سرور حسين خان، ڪراچي مڪتبه اشاعت تعليمات القرآن، 1992ء ص/325 ڪان 326
.136 ايضاً
.137 ايضاً
.138 سامي، ردالمختار، ص/118، ج/4
.139 ٿٿوي، مولاناشرف علي-مرتب محمد اقبال، لاهور اداره اسلاميات 2000ء ص/43
.140 ايضاً، ص/45

141. صلاح الدين، بنيادي حقوق لاهور اداره ترجمان القرآن، 1978، ص/42
142. سوره الروم/38
143. سوره البقرة/177
144. سوره/32 ۽ سوره النحل/58، سوره التكوير/8-9
145. الكتاني، عبدالحي، نظام الحكومة النبوية المسي التراتيب الادارية بيروت دارالكتاب العربي، ص/49، ج/1 ۽ ص/432، ج/2
146. سوره التحريم/6 ۽ كتاب البروالصلة ابي الفرج عبدالرحمن بن الجوزي مكه المكتبة التجارية 1993ء، ص/146
147. سوره انساء/9، موطاامام مالک، ص/751، ج/2
148. ٿانوي، مولانامحمداشرف علي، حقوق العباد، ص/54
149. سوره النحل/97، سوره النساء/24 ۽ سوره الاحزاب/38
150. البخاري، محمد ابن اسماعيل، صحيح البخاري كتاب النكاح، ص/94، ج/3
151. ايضاً، كتاب الطلاق ۽ سنن الكبري للبيهقي، ص/215، ج/7
152. سوره النساء/7-11
153. تفصيل لاءِ ڏسو محسن انسانيت ۽ حقوق انساني حافظ محمد ثاني كراچي، دارالاشاعت 1999ء ص/110-101 ۽ انساني حقوق محمد رحيم حقاني، لاهور جمعيت پبليڪشنز 2000ء
154. ايضاً ۽ بنيادي انساني حقوق صلاح الدين، ص/309
155. سوره النساء/148، سوره النور/27، سوره احزاب/53
156. محمد ثاني، حافظ محمد، تجليات سيرت كراچي، فضلي سنز، 1996ء ص/230
157. ايضاً
158. سوره بقره/220
159. سوره النساء/9
160. غازي، ڊاڪٽر محمود احمد، احكام بلوغت اسلام آباد اداره تحقيقات اسلامي 1990ء ص/50، ۽ بدائع الصنائع للكاساني، قاهره مطبعةالعاصمة ص/40
161. سوره مريم/55، سوره لقمان/13-19، سوره الاحزاب/59، سوره التحريم/6

162. البخاري، محمد بن اسماعيل صحيح البخاري ڪتاب الادب باب رحمة الولد وتقبيله، ص/75، ج/7، ۽ صحيح مسلم ڪتاب الفضائل باب رحمة الصبيان، ص/77،ج/7

163. سوره القصص،3/28، سوره البقرة، 233/2 ۽احڪام بلوغت محمود احمد غازي ص/19

164. سوره القصص 28/26، الحلال و الحرام في الاسلام، ڊاڪٽر يوسف القرضاوي بيروت، المڪتب الاسلامي 1967ء، ص/89

165. ابن عبدالبر جامع بيان العلم و فضله، ص/101، ج/1، سنن ترمذي، ڪتاب البروالصلته باب ماجا، في ادب الولد، ص/337، ج/4

166. سوره الحجرات، 49/11 ۽ صحيح البخاري ڪتاب الادب باب ابغض الاسماء ص/119، ج/7 صحيح مسلم ڪتاب الادب ص/169 ج/6 سن ابوداؤد، ڪتاب الادب باب في تغيير الاسماء، ص/288، ج/4، الادب المفرد، ص/241

167. البخاري، محمد بن اسماعيل، صحيح البخاري ڪتاب الجنائز، ص/85، ج/2، طبقات ابن سعد، ص/137، ج/1، مصنف عبدالرزاق، ص529، ج/3

168. نسو ماهنامه بزم قاسمي ڪراچي مارچ1999ءکان جنوري 2000ء (ست قسطون)

169. ابن فارس، احمد، مقاييس اللغة القاهره 1969، ص/486، ج/1

170. الراغب الاصفهاني، المفردات لالفاظ القرآن الڪريم، بيروت دارالشامية، 1992، ص/110، ۽ ڪتاب العريفات للجرجاني ص/84

171. ابن حجر عسقلاني، فتح الباري، 5/6

172. موسوعةنظرةالنعيم، ص/1483

173. سوره النساء/75

174. سوره بقره/154

175. سوره النساء/74، سوره التوبته/89 ۽ 111سوره الحج/58

176. سوره آل عمران/146، سوره التوبته/24 ۽ 41 سوره بقرة/190، سوره النساء/84 ۽ 95

177. ابن حجر عسقلاني، فتح الباري حديث نمبر 2518، ج/5 صحيح مسلم حديث نمبر 83-84 ۽ 1883
178. سوره الانفال/60
179. السهيلي، روض الانف فضل ذكر تعليم اهل الطائف
180. ايضاً
181. ايضاً
182. ايضاً ۽ مقريزي كتاب الامتاع الاسماع، ص/418
183. مقريزي-الامتاع الاسماع، ص/418
184. ابن اثير، البداية والنهاية، ص/345، ج/4
185. حميدالله، ڊاڪٽر محمد خطبات، بهاولپور، ص/242
186. الخطيب التبريزي، محمد بن عبدالله، مشكوة المصابيح، باب اعداد آلةالجهاد
187. ايضاً
188. ڏسو ماهنامه بزم قاسمي انٽرنيشنل، ج/3، ش/10، فرروري 2000ء، عنوان جاسوسي کي رهنما اصول قرآن کي روشني ۾
189. ڏسو التراتيب الادارية للكتاني، ج/1، ص/97، ۽ ص/198، ۽ ص/368، ۽ ص/361
190. ماهنامه ترجمان القرآن لاهور مارچ 1997ص/67
191. سوره الانبياء/107
192. سوره الكهف/29 ۽ سوره الكافرون
193. محمد ڪرم شاه، پير-ضياءالنبي، لاهور ضياءالقرآن، پبليڪيشنز 1418ء، ص/303، ج/5، سوره الانفال/46
194. سوره آل عمران/103
195. موسوعة نظرةالنعيم، ص/4223
196. هيءَ مقالات سيرت1999ء جي نالي سان وزارت مذهبي امور اسلام آباد 2001ء ۾ شائع ڪيا آهن.
197. غلام حسين، حافظ، اسلامي حڪومت ۾ اقليتين، لاهور مرڪز تحقيق سنگهه نسبت روڊ ص/3 ۽ انسائيڪلوپيڊيا برٽينيڪا به انهن جهڙي تعريف ڪئي آهي.
198. سوره الانعام/109
199. غلام حسين، حافظ اسلامي حڪومت ۾ اقليتين، ص/7
200. ايضاً

201. ايضاً و ندنام ٠٠
202. سوره لقمان/14
203. جصاص، احڪام القرآن، ص/433، ج/3
204. البخاري، محمد بن اسماعيل صحيح البخاري، ڪتاب الزڪوة اور نيل الاوطار ص/6، ج/6
205. عبدالرزاق، مصنف عبدالرزاق، ص/38، ج/6 ۽ احڪام القرآن جصاص ص/362، ج/2
206. سوره الاحزاب، 6/33 سنن داري ڪتاب الوصايا، ص/817، ج/2 مصنف عبدالرزاق، ص/339، ج/6
207. ماهنامه ترجمان القرآن، لاهور جنوري 1995ءص/45
208. ايضاً
209. سوره المائده/5
210. زيدان، الدڪتور عبدالڪريم، احڪام الذميين والمستامنين في دارالاسلام بغداد عراق، 1976، ص/343
211. ايضاً ص/347
212. السخاوي، شمس الدين محمد بن عبدالرحمٰن - الاجوبة المرضية فيماسئل السخاوي، الرياض دارالراية، 1418ء ص/16
213. ايضاًص/17
214. بهنسي، الدڪتور احمد فتحي، الموسوعة الجنائية في الفقه الاسلامي بيروت دارالنهضه، ص/70، ج/3
215. الشيباني، محمد بن حسن شرح ڪتاب السير، بيروت دارالڪتب العلمية، 1997، ص/140، ج/1
216. غلام حسين، حافظ، اسلامي حڪومت ۾ اقليتين، ص/45
217. سوره البقره/256
218. غلام حسين، حافظ، اسلامي حڪومت ۾ اقليتين، ص/49
219. سهماهي علم اسلام ۽ عيسائيت، اسلام آباد، انسٽي ٽيوٽ آف پاليسي اسٽڊيز نومبر1996ء، ص/6
220. ايضاًص/7
221. ايضاًص/8 ڪان 13
222. سوره الممتحنه/2
223. هيءَ مضمون ماهنامه آگهي ڪراچي، اپريل 1988ء ۾ شائع ٿيو.

224. حامد الانصاري، مولانا، اسلام جو نظام حڪومت، ص/399
225. سوره الحجر 20/15
226. سوره النباء11/78
227. سوره الزخرف 32/43
228. سوره طه124/20
229. حامد الانصاري، اسلام جو نظام، ص/403
230. حميدالله، ڊاڪٽر محمد خطبات بهاولپور، ص/287
231. سوره التوبته/60
232. سوره لقمان/14، سوره بقره/83
233. سوره بقره/83
234. سوره التوبته/60، ۽ **صحيح البخاري كتاب النفقات باب فضل النفقة علي الاهل** حديث نمبر 5353، ۽ صحيح مسلم **كتاب الزهدباب فضل الاحسان علي الارملة والمسكين واليتيم،** حديث نمبر 2982،
235. ڏسو سهماهي منهاج لاهور، ديال سنگهه ٽرسٽ لائبريري نسبت روڊ جولائي کان سيپٽمبر 2001ء
236. سنن ترمذي **كتاب البروالصلة باب ماجاءفيالسترة علي المسلم** 326/4
237. **القشيري، مسلم بن حجاج صحيح مسلم كتاب البرباب تحريم ظلم المسلم،** 11/7 ۽ **صحيح بخاري كتاب المظالم باب لايظلم المسلم،** 98/3
238. السيوطي، جلال الدين، **جامع الصغير، بيروت دارالمعرفة،** 1391ء ص/1791، ج/2
239. ايضا
240. ڏسو ماهنامه بزم قاسمي انٽرنيشنل سيرت نمبر جولائي 1998ء، 30، فل صفحن تي "خدمت ڪميٽيون ڪ لئي لائحه علم اسوه حسنه ڪي روشني ۾" پروفيسر ڊاڪٽر صلاح الدين ثاني جي نالي سان شائع ٿيو آهي.
241. سوره الجمعته/2، سوره آلعمران/162، سوره بقره/129
242. ڏسو مقاله شير نوروز خان اسلام ۽ تعليم ڪتابيات سهماهي فڪرونظر اسلام آباد، ج/37، ش/1 جولائي سيپٽمبر 1999ء

243. هيءَ وزارت مذهبي اُمور اسلام آباد ڪان پنهنجي عنوان سان ڳڻ شائع ڪيو آهي. نسو ص/68، تي بنام ڊاڪٽرصلاح الدين ثاني.
244. سوره بقره/33 ۽ 33
245. سوره النمل/40
246. سوره المجادلته/11 ۽ 46
247. ابن ماجه، ابواعبدالله محمد بن يريد سنن ابن ماجة بيروت دارالحياء التراث العربي 1395، ص/83، ج/1 باب فضل العلماء والحث علي طلب العلم
248. ابوداؤد ، سليمان بن اشعث صحيح سنن ابوداؤد محمد ناصرالدين الباني مكتبةالعربية الدول الخليج 1409ء ص/694، ج/2 حديث نمبر 96، ۽ صحيح البخاري، ص/189، ج/1
249. بخاري محمد بن اسماعيل صحيح البخاري كتاب الكفالة باب جوار ابي بكر ۽ سيرت بن هشام، ص/344 ج/1 ۽ سيرت حلبيه ص/301، ج/1
250. ابن حجر عسقلاني الاصابة في تميز الصحابة، ص/90 ج/2 فتوح البلدان لبلاذي، ص/156 ۽ 459 ۽ سيرت ابن هشام ص/434، ج/1
251. مباركپوري، قاضي اطهر، خيروالقرون جون درسگاهون ۽ ان جو نظام تعليم و تربيت ص/146 کان 334
252. تفصيل جي لاءِ ڏسو وزارت مذهبي امور جو شائع ڪيل مقالات جو مجموعو بعنوان: پاڪستان ڪ لئي مثالي نظام تعليم کي تشکيل، ص/87
253. الترمذي، سنن الترمذي بيروت دارالكتب العلميه 1408ء حديث نمبر 3599
254. ابن جريري طبري، تفسير الطهري، ص/53، ج/11
255. ابن منظور لسان العرب، ص/419، ج/8
256. ايضاً، ص/202، ج/5
257. ايضاً، ص/258، ج/14 ۽ لغات القرآن، ص/108، ج/1
258. سوره المائده /67
259. سوره آلعمران/110 ۽ 104

260. البخاري محمد بن اسماعيل صحيح ڪتاب المغازي باب حجة الوداع، ص/127، ج/5
261. الترمذي، ابو عيسٰي سنن ترمذي، ڪتاب العلم باب ماجاء جي الحديث عن بني اسرائيل، ص/4، ج/5
262. سوره النحل/125
263. سوره الانعام/106
264. موسوعة نظرة النعيم، ص/1946
265. محمد سعيد، حڪيم- پاڪستان ڪ پچاس سال، مقاله نگار ڪريم بخش خالد، ڪراچي همدردفائونڊيشن 1997ء ص/114
266. سوره الاحقاف/15
267. سوره الاسراء/23
268. سوره نساء/36، سوره الانعام/151
269. سوره لقمان/15
270. الترمذي ابو عيسٰي، سنن ترمذي، حديث نمبر 1897
271. الدمياطي، شرف الدين عبدالمؤمن المتجرالرابع في ثواب العمل الصالح بيروت مؤسةالرسة1990ءص،/348
272. ايضاً،ص/349
273. ايضاً،ص/351
274. ماهنامه نوائي قانون اسلام آباد جولائي 1992ء،ص/29-37
275. ماهنامه ساحل ڪراچي اڪتوبر1999ء،ص/68-70
276. سوره النور/31، سوره الاعراف/46، سوره مريم/17، سوره الاحزاب/53
277. سوره الاسراء 31/17
278. سوره هود/6
279. ماهنامه ترجمان القرآن لاهور نومبر 1994، ص/57-63
280. سليماني، حڪيم عبدالوحيد-خانداني منصوبه بندي لاهور مڪتبه قدوسيه اردو بازار، ص/9، ء ص/15، ء ص/19
281. ماهنامه ترجمان القرآن لاهور اگست 2000ء، ص/4-9
282. ايضاً
283. بخاري، محمد ابن اسماعيل صحيح البخاري، ص/756، ج/3
284. سوره الرحمٰن/5، الانعام/96، الڪهف/40
285. الجوهري، ابي نصر اسماعيل بن حماد الفاراني تاج اللغة المسمي الصحاح، ص/98-99، ج/1

286. **حسن المصطفوي التحقيق في كلمات القرآن الكريم تهران وزارة الثقافة والارشاد الاسلامي** 1416ء ص/210، ج/2
287. **ابن خلدون عبدالرحمٰن مقدمه ابن خلدون بيروت دارالمصحف** 1978، ص/225، ج/1
288. ترمذي، ابو عيسيٰ جامع الترمذي مترجم حامد الرحمٰن صديقي ڪراچي مقاله مولوي مسافر خانه 1967 ڪتاب القيامته، ص/25 ۽ مسند احمد حديث نمبر 305، 327، ج/2
289. **ترمذي ابو عيسيٰ جامع الترمذي ڪتاب القيامه، ص/25**
290. سوره التحريم/6
291. سوره آلعمران/104
292. سوره المائده/78، سوره التوبته/63
293. نُسو مقالات سيرت 2000ء بعنوان "بي لاگ احتساب سيرت طيبه ڪي روشني ۾" ڊاڪٽر صلاح الدين ثاني، ص/104 ڪان 142
294. روزنامه جنگ ڪراچي 14 مارچ 1992
295. روزنامه جنگ ڪراچي 1991
296. روزنامه نوائي وقت ڪراچي30-6-91
297. روزنامه جنگ ڪراچي 1992 مارچ
298. روزنامه جنگ ڪراچي 1999
299. رپورٽ ماهنامه ماهنامه ترجمان القرآن جي حوالي سان مٿي ڏني وئي آهي.
300. **الموصلي، الحسين بن المبارڪ بن يوسف الاوامر والنواهي** تحقيق محمد حسن بيروت 1998، دارالڪتب العلميته، ص/275